

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА
ХАЛҚ ТАЪЛИМИ ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ ВИЛОЯТ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ

ИЖТИМОЙ ПСИХОЛОГИЯ

(маърузалар матни)

**«УМУМИЙ ПЕДАГОГИКА ВА
ПСИХОЛОГИЯ» КАФЕДРАСИ**

Тузувчи:

Н.Т. Ходжиматова

Такризчи:

Пед.фан.номзоди,
Б.Э.Каюмов

Кафедранинг 2003 йил октябр 2-йигилишида тасдиқланган

АНГРЕН - 2005

СЎЗ БОШИ

Жамиятимиз тарафидан тўғри ўзгаришлар юз бермоқдаки ХХІ аср бошида Республикамиз тарихи лавҳасидан бозор иқтисодиётига асосланган эркин демократик жамиятни барпо этиш даври бошланиб бўлиб ўрин олмоқда.

Ўзбек моделининг бош стратегик йўналишларини амалга оширишда маънавий- маърифий йўналишлар, унинг асосий вазифалари муҳим роль ўйнайди. Ушбу долзарб масалани ҳаётга тадбиқ этишимизда Ижтимоий психология фанининг ўзига хос ўрни бор. Айнан, бўлғуси педагог кадрлар узлуксиз таълим тизимида шахсни ижтимоийлашув жараёнини ташкил этишда замонавий психология фани мазмуни билан илмий-назарий, амалий жихатдан эгаллаш ҳамда эркин шахс, унинг демократик муносабатларини таркиб топтиришда марказий ўринни эгаллайди. Ушбу Ижтимоий психология курси Умумий психология фанининг таркибий қисми бўлиб, 16 соат маъруза, 20 соат семинар машғулотини ташкил этиш мўлжалланган.

Маъруза матнини тузишда Олий таълим ДТС га асосланди ва В.Каримова, А.В.Петровский, Андрейваларнинг дарслик ва қўлланмаларидан кенг ўринда фойдаланилди. Ҳар бир маъруза матнлари назарот билан яқунланади. Ушбу саволлар ДТС доирасида белгиланган бўлиб талабалар ўзлаштиришини коррекциялашда ва педагогнинг таълим жараёнини самарадорлигини аниқлашга ёрдам беради.

Ижтимоий психология фанидан рейтинг мезони

Маъруза –18 соат

Семинар –20 соат

ОБ - 12,6 балл

ЖБ –14 балл

ЯБ –11,4 балл

Энг юқори балл –38 балл

Саралаш балл –21,3 балл

Баҳолаш мезони –21,3-26,9 гача уч баҳо. 27,0-32,6 гача тўрт баҳо.

32,7-38,0 гача беш баҳо

1-2 ОБ- 12,6 баллдан 1,8 балл талабанинг машгулотда катнашиши, маъруза матнлари билан ишлаш малакаси, фаоллиги бахоланади
10,8 балл тест ва ёзма ишга берилган жавобларнинг илмий, мантикий жихатдан ёритилишига берилади .

I- ОБ Тест-3,0 балл ёзма-1,8 балл.

II- ОБ Тест-3,6 ёзма –2,4 балл

ЖБ-14,0 балл Ушбу балл 20 соатлик семинар машгулотида тупланади. Талаба ҳар бир машгулотда 1,4 баллдан (максимал) таълим мазмунини узлаштириши лозим . Бунда куйидаги мезонлар оркали бахоланади .

1. Давомат-0,2 балл

2. Конспект-0,4 балл

3. Фаоллиги-0,6 балл

4. Адабиёт билан ишлаш-0,2 балл

ЯБ-11,4 балл Таянч тушунчаларга асосланган ёзма иш. Талаба берилган якуний саволларга илмий фактларга асосланиб мазмунан кенг жавоб бериши шарт.

№	МАЪРУЗА МАВЗУ	Со ат	Семин ар соатла ри
1	Ижтимоий психологиянинг тарихи ҳозирги даврда тутган урни, предмети вазифалари	2	2

2	Хозирги замон ижтимоий психологиясининг методологик муаммолари ва методлари	2	2
3	Кичик гурухлар психологияси		
4.	Оилада узаро ижтимоий муносабатларнинг психологик муаммолари	4	4
5	Шахслараро муносабатлар тизимида шахсни ривожланиш муаммоси	2	4
6	Шахслараро муносабатлар тизимида «Укитувчи-укувчи, укувчи-укувчи» муносабатлари.	2	2
7	Педагогик жамоада узаро муносабатларни иж-й психологик муаммолари.	2	2
8.	Иж-й психологияда таълим ва тарбия муаммолари	2	2
	ЖАМИ	18	20

1. МАВЗУ: Ижтимоий психология фанининг вужудга келиши, предмети ва вазифаси.

МАВЗУНИНГ МАКСАДИ: Ижтимоий психология фанининг вужудга келиши, предмети, вазифаси, методларини урганиш.

МЕТОДИК ТАЪМИНОТ: Кургазмали куруллар, саволномалар туплами.

АДАБИЁТЛАР:

1. Петровский А.В. «Социальная психология».
2. Андреева. «Социальная психология».
3. Бугеев Л.П. «Социальная среда и сознание». Я-и, М-67. 46-55 б.
4. Каримов В. «Ижтимоий психология асослари». Т., 1994 «Укитувчи».
5. Каримова В. «Ижтимоий психология ва ижтимоий амалиёт».
6. Шихерев П.Н. «Современная социальная психология». США-М, 1979.
7. «Социальная психология: история, теория эмпирические исследование». Под.ред. Е.С.Кузымина., В.Е.Семенова. Л., ЛГУ, 1979.

РЕЖА:

1. Ижтимоий психология фанининг муваккил фан сифатида вужудга келиши ва ривожланиши.
2. Ижтимоий психологиянинг предмети ва вазифалари.
3. Методологик муаммо ва илмий тадқиқот методлари.
4. Ижтимоий психология илмий тадқиқотлари узига хос хусусиятлари.
5. Мавзунинг баёни.

Маъруза матни.

Хар қандай ижтимоий воқеълик узининг психологик характериға эга. Ижтимоий қонуниятлар кишиларнинг фаолиятидан ташқарида вужудға келмайди, балки уларнинг онги ва иродаси таъсирида вужудға келади. Иккинчи томондан эса кишилар биргаликдаги меҳнатлари жараёнида бир-бирлари билан узиға хос тарзда муносабатға қирадилар. Мулоқатға қиришади ва узаро таъсир утқазади. Уларни психологик билимларсиз таҳлил қилиб бўлмайди. Ижтимоий психология фани ижтимоий ва психологик билимларни бир-бирига «қушилиши» натижасида вужудға келган, яъни ижтимоий жараёнларни онгли, тартибли равишда бошқариш эҳтиёжи ушиб борди. Унинг мустақил фан сифатида ривожланиши ва вужудға қилиши тарихи жуда узок даврни уз ичига олади. 1-босқич 20-йилларни, 2-босқич 50-йилларни охири 60-йилларнинг бошларида.

50-йилларнинг охири 60-йилларнинг бошларида ижтимоий психологиянинг предмети ҳақидаги қарашлар муқаммаллашди. А.Г.Ковалёв «Вестник ЛГУ» журналида 2 та савол: 1. Ижтимоий психология фанини предметини уни вазифалари билан мослиги нуқтаи назаридан; 2. Ижтимоий психологияни психология билан узаро муносабати ва социологияни бошқа фанлар билан муносабатини масаласини аниқлашни тақлиф қилди.

Ижтимоий психологияни предмети бу-шахс психологиясида психологик хусусиятларини, сифатларини, хислатларини, жамоадаги урнини, типологиясини, шахсий жамоадаги мавқеини, мулоқат системасидаги шахслараро муносабатларини урганади.

Ижтимоий психология фанини вазифаси: шахслараро муносабатлар, коммуникатив жараёнлар, лидерлик, уюшқоклик-ходисаларини урганади.

Брейнсторнинг тадқиқоти, айниқса 50-йилларда Америка ва Франция давлатларида турли технологик муаммоларни ҳал қилишда кенг қулланилган ва унинг натижалари қуплаб мақола ва китобларға умумлаштирилган.

Жамиятни инсонлар ташкил этади. Унинг тараккиёти ва маънавий бойлиги ана шу инсонлар уртасида юзага келадиган узаро муносабатларнинг табиатига, улар амалга оширадиган ижтимоий ҳамкорлик фаолиятининг мазмунига боғлиқ. Хар бир инсон жамиятда яшар экан у унда узига хос урин ва мавке эгаллашга интилади.

Инсонлар уртасидаги узаро муносабатларни ҳамда хар бир шахснинг жамоадаги урни ва унинг турлича ижтимоий муносабатлари табиатни урганувчи бир катор ижтимоий фанлар мавжуд булиб, уларнинг орасида ижтимоий психология алохида урин эгаллайди.

Ижтимоий психология-шахснинг ижтимоий гуруҳ аъзоси сифатидаги фаолияти ва хулқ атвори қонуниятлари ҳамда гуруҳларнинг психологик хусусиятларини урганувчи фандир. Ижтимоий психология одамларнинг жамиятда ҳамкорликдаги иш фаолиятлари жараёни давомида уларда ҳосил буладиган тасаввурлар, фикрлар, эътиқотлар, ғоялар, ҳис-туйғулар, кечинмалар турли хулқ-атвор шаклларини тушунтириб беради.

Ижтимоий психология бир катор ижтимоий фанлар билан узвий боғлиқ. Улар қаторига социология, педагогика, фалсафа, умумий психология ва шу каби фанларни киритиш мумкин. Социология ижтимоий гуруҳий индивидуал қадриятлар ва нормаларнинг табиати ҳамда характери́ни урганади. Ижтимоий психология улар шаклланишишнинг аниқ хусусиятлари ҳамда у яшайдиган макро ва микро муҳитнинг таъсири ҳисобга олинади. Социология шахс ижтимоий фаоллигининг манбаларини тушунтириб берса ижтимоий психология эса бу фаолликнинг намоён булиш қонуниятларини ва йулларини тадқиқ қилади ва бу фаоллик тулик амалга ошишининг шароитларини аниқлашга ёрдам беради.

Педагогикада кулга киритилган тажрибадан фойдаланар экан, ижтимоий психология, шахс ва жамоага тарбиявий таъсир курсатиш самарадорлигини ошириш, таълим тарбия жараёнини такомиллаштириш йулларини очиб беради. Ижтимоий психология педагогларни жамоалар, уларда шахслараро муносабатларни психологик тахлил килишнинг илмий усуллари билан куроллантиради ва бу оркали энг мухим масала янги инсонни шакллантириш вазифасини хал килишга ёрдамлашади. Шундай килиб, ижтимоий психология кишиларнинг турли хилдаги гурухлар хусусан оила, мактаб, укув ва педагогик жамоалардаги мулокат ва узаро таъсир жараёнида вужудга келадиган муносабатларни урганади.

Ижтимоий психология ва ижтимоий фаолият билан шугулланувчи фанларнинг асосий вазифаси баркамол авлод тарбиясини таъминловчи барча маънавий ва рухий муносабатлар мохиятини уларни бошқаришнинг энг самарали усулларини хаётга тадбик этишдир. Бу уринда айникса ижтимоий тафаккурнинг янгича дунёкараш ва муносабатларнинг шаклланишини. Инсоннинг узига ва узгаларга таъсир этиш механизмларини урганиш энг долзарб масалалардандир.

Ижтимоий психологиянинг булимлари куйидагилардан иборат:

1. Ижтимоий гурухлар ва уларнинг психологик хусусиятларини урганиш.
2. Шахс психологияси.
3. Кишиларнинг биргаликдаги фаолиятларида амалга ошириладиган узаро таъсир ва мулокат жараёнлари конуниятларини урганиш.
4. Турли хил жамоалардаги шахслараро муносабатлар.

Хар бир шахс хамиша маълум ижтимоий гурухлар доирасида фаолият курсатади. Бу унинг оиласи, меҳнат жамоаси куча куйда норасмий гуруҳдаги дустлари доирасида узини тутиш, хулк-атвори, мавкеи, унга узига хос гуруҳий таъсирлар, гуруҳдаги шахслараро мослик, лидерлик, гуруҳий тазикга берилувчанлик каби катор ходисаларни урганиш ижтимоий психологиянинг муҳим соҳаларидан биридир. Ижтимоий психология урганадиган энг муҳим масалалардан бири муомаладир. Бугунги кунда ижтимоий психологиянинг предмети ва унинг доирасида утказиладиган барча тадқиқотларнинг умумий объекти ҳам муомаладир. Унинг инсон ҳаётида тутган урнини аниклаш, турли ижтимоий хил фаолиятлар шароитида самара берадиган муомала турлари ва услубларини ёритиш, унинг соф психологик механизмларини тадқиқ этиш фаннинг энг тадбикий йуналишларидандир.

Инсоният тарихини урганар эканмиз мутафакирлар олимлар, алломалар ижтимоий психологик ходисалар билан жуда кизикканликларининг гувоҳи буламиз. Лекин улар бу ходисаларни уз даври руҳида, уз назарий ва ижтимоий карашлари доирасида тушунтиришга уринганлар. Платон узининг «Давлат ва конунлар» деб аталган диологларида шахснинг жамият билан алокалари масаласига тухталиб, жамият индивидга нисбатан узгармас бир бирлики, унинг тараккиёти жамият ривожланиши конуниятларига буйсинади, деган фикрни билдирган. Улардан кейинги янги давр файласуфлари Гоббс, Локк, Руссо, Гегель, шарк файласуфларидан Беруний, Фаробийлар ҳам барча асосларида шахс ва жамият карама каршиликларини илмий асосда шархлашга уриндилар, лекин ҳеч кайсиси бу муоммони ижтимоий психологик муоммо даражасига кутара олмади. Социологиянинг асосчилари ҳисобланган Конт, Гербер,

Спенсер ва бошқалар жамиятдаги ижтимоий ходисаларни урганиш учун албатта, узига хос, айрим психологик ҳолатларни урганмок лозим деган фикрни исбот килдилар.

Ижтимоий психологиянинг уч назарий манбаи:

1. Халқлар психологияси-ижтимоий психологик назария сифатида 19-асрнинг урталарида Германияда шаклланди. Ундаги асосий назарий фикр шундан иборат эдики, айрим индивидлардан юкори турадиган рух мавжуд булиб, бу рух узидан ҳам юкори турадиган илохий яхлитликка буйсинади. Бу яхлитлик халқ ёки миллатдир. Халқлар психологиясининг вазифаси халқ рухи мохиятини урганиш, халқ рухияти қонуниятларини очиш, халқ психологиясига оид булган узига хос хусусиятларнинг пайдо булиши ва йуқолишини тушунтириб беришдир.

2. Омма психологияси пайдо булишига тарихий асос ишчилар синфининг пайдо булиши ва Европада ишчилар ҳаракатининг оммавий тус олиши булди. Оммавий ходисаларни урганиш натижасида 1890 йилда Габриел Тарднинг «Таклид килиш қонунлари» деб аталган биринчи китоби чиқди. Бу китобда Францияда руи бераётган оммавий ходисаларни, шу ходисаларда иштирок этаётганларнинг ҳулқ-атворини таклид килиш орқали тушунтиради.

3. Ижтимоий ҳулқ-атвор инстинктлар назарияси. Бу назария 20-асрнинг бошида Англияда шаклланди. Унинг асосчиси инглиз психологи Уильям Макдугалл булиб, у узининг 1908 йилда ёзган «Ижтимоий психологияга кириш» китобидаги инсон ҳулқ-атворининг мотиви ёки уни ҳаракатга келтирувчи қуч инстинктлардир деб ёзган. Кейинчалик у инстинкт тушунчаси билан бирга лаёкат, интилиш, ибораларини ҳам ишлата бошлади. Унинг фикрича ҳулқ-атворни таъминловчи нарса тугма

психофизиологик тайёргарлик ҳолати бўлиб у наслдан наслга узатилади.

Собик иттифок Ҷумҳуриятларида биринчи навбатда русияда ижтимоий психология 20-йиллардан бошлаб ривожлана бошланди. Бу борада рус ижтимоий психологиясининг асосчиси В.М.Бехтеревни курсатиш мумкин. У узининг рефлексалогия назарияси доирасида шахс ҳулк-атворининг мотивларини тушунтиришга уринган. Унинг фикрича, барча онгли ва онгсиз жараёнлар ташки ҳулк-атвор ҳаракатларида ифодаланади, шунинг учун ҳам ташки ҳаракатларни, киликларни нутқни, товушни урганиш орқали шахснинг узини ва бу ҳаракатларнинг сабабларини урганиш мумкин.

Ижтимоий психология охириги йилларда психология фанининг етакчи соҳаларидан бирига айланди. Г.М.Андреева. А.А.Бадалёв. Е.С.Кузмин, Б.Д.Паригин. Е.В.Шороховалар томонидан купгина тадқиқотлар утказилди.

Республикамизда ижтимоий психология билан профессорлар Г.Б.Шоумаров, В.М.Каримова ва Н.Согинов ҳамда бошқа психологлар шугулланишмоқда. Ижтимоий психология тадқиқотлар марказида шахс ва жамоа муаммолари, у билан боғлиқ бўлган жамоадаги индивидларнинг узаро таъсири шахснинг меҳнат ва укув фаолиятида шаклланиши механизмлари, гуруҳ ва жамоалар жипслигини ошириш йулларини излашга бағишланган муҳим масалалар турибди.

Таянч тушунчалар: шахс, ижтимоий гуруҳ, омма психологияси, халқ психологияси, инстинкт.

Назорат саволлари:

1. Ижтимоий психологияни урганишнинг аҳамияти?
2. Ижтимоий психологияни бошқа фанлар тизимида тутган урни?

3. Ижтимоий психологиянинг предмети ва вазифаси?
4. Ижтимоий психологияга доир дастлабки асарлар?

2. МАВЗУ: Хозирги замон ижтимоий психология фанининг методологик муаммолари ва методлари.

МАВЗУНИНГ МАКСАДИ: Хозирги замон ижтимоий психология фанининг методологик муаммолари ва методларини урганиш.

МЕТОДИК ТАЪМИНОТ: Кургазмали куроллар, саволномалар туплами.

АДАБИЁТЛАР:

1. Петровский А.В. «Социальная психология».
2. Андреева. «Социальная психология».
3. Бугеев Л.П. «Социальная среда и сознание». Я-и, М-67.46-55 б.
4. Каримов В. «Ижтимоий психология асослари». Т., 1994 «Укитувчи».
5. Каримова В. «Ижтимоий психология ва ижтимоий амалиёт».
6. Андреева Г.М. «Актуальные проблемы социальной психологии». М., МГУ, 1988. 432 б.

7. Асмолов А.Г. «Личность как предмет психологического исследования». М., Педагогика, 1984.

РЕЖА:

1. Ижтимоий психология фанининг методологик муаммолари.
2. Ижтимоий психологик тадқиқотларга қўйиладиган асосий методологик талаблар.
3. Ижтимоий психологиянинг асосий методлари.
4. Мавзунинг баёни.

«Методология» тушунчасининг моҳияти нимада? Бу тушунчани турли назарий қарашлардаги олимлар турлича шарҳлайдилар ва тушунадилар. Масалан, америкалик психологлар методология деганда, тадқиқот жараёнида ишлатиладиган барча тадқиқот услублари ва техник жараёнларни тушунадилар. Лекин методология тушунчаси аслида услублар йиғиндисидан кенгрок тушунчадир. Хозирги замон Европа мамлакатларидаги олимлар, хусусан рус олимлари фандаги методология деганда: ушбу фан фалсафий асослари ва назарий қонуниятларидан келиб чиқадиган билимлар билан текширишнинг конкрет усуллари мажмуасини тушунадилар. Яъни «методология» тушунчаси конкрет методлар ёки техник усуллар тушунчаларидан кенгрокдир.

Ижтимоий психология тадқиқотларнинг методологик муаммоларига қуйидагилар қиради.

1. Эмприк маълумотлар муаммоси, яъни қай турдаги маълумотларни ижтимоий психологик маълумотлар сифатида қабул қилиш мумкин. Хар қандай тадқиқотчи иш бошламай туриб, аввало нимани эмприк бирлик қилиб олишини аниқ тасаввур қилиш ва назарий жиҳатлари тугрисида тасаввурга эга бўлиши керак.

2. У ёки бу ижтимоий психологик назария асосида қонуниятлар яратиш ва илмий тахминлар қилиш муаммоси. Илмий тадқиқот бошлашдан олдин тадқиқотчи маълум тахминлар юритади, лекин шу тахминларни аниқ чиқиши уша муаммо бўйича пишиқ пухта назариянинг бор-йуклигига бевосита боғлиқ. Шунинг учун ҳам қўпинча фан соҳасига эндиgina қадам қўйган ёш тадқиқотчилар гипотезалар-тахминан баён этишга қийналадилар, чунки ижтимоий психологияда айниятлар айрим алоҳида тадқиқотлардан умумий хулоса олиш орқали тузилмайди, яъни дедуктив усул хар доим ҳам қўл келавермайди.

3. Ижтимоий-психологик маълумотларнинг сифати масаласи, яъни қандай маълумотларни сифатли, ишонарли деб аташ мумкинлиги масаласидир.

Ижтимоий психологик маълумотларнинг ишончлилиги. Сифат гап қетганда аввало тадқиқотчининг тадқиқот объектини қанчалик тугри танлагани ҳамда тўплаган маълумотларнинг ишончлилигини қандай усуллар билан текширганлиги назарда тутилади.

Ижтимоий психологиянинг методологик муаммолари асосан 3 тахлил даражасига боғлиқ ҳисобланади. Собик совет психологиясида бу тахлил даражалари сифатида қуйидагилар қабул қилинган:

1. Умумий методология.

Бунда фалсафий конуниятлар ва конуниятларнинг жамият-фан тараккиётидаги тутган урни куриб утилади.

2. Хусусий методология. Бу ҳам умум фалсафий карашлардан келиб чиккан холда конкрет фанга тегишли (ижтимоий-психологик) методология асослари куриб чикилади.

3. Конкрет методлар йигиндиси (кузатиш, анкета, тест методлари).

Ижтимоий психология тадқиқотларига куйиладиган асосий методологик талаблар. Ижтимоий-психологик тадқиқот утказиш натижасида кулга киритилган ахборот куйидаги талабларга жавоб бериши керак:

1. Ишончлилик.

2. Асослилик ёки валидлик.

3. Аниклик.

Ижтимоий психологик тадқиқотдан олинган ахборотнинг ишончлилиги қайта текшириш утказилганда ҳам бир хил маълумотлар тупланиши, турли тадқиқотчилар томонидан бир хил натижаларини кулга киритиш. Асослилик ёки валидлик-аввалом бор тадқиқотчи куллайдиган воситанинг хусусиятлари ва бу воситанинг айнан тадқиқотчини кизиктираётган урганилаётган объектнинг айнан зарур хусусиятларни аниклаш имконига эгаллиги билан белгиланади.

Ижтимоий психологик ахборотнинг аниклиги тадқиқотчи томонидан кулланилаётган методикаларни уни кизиктираётган мослиги билан белгиланади.

Хар қандай ижтимоий-психологик тадқиқот, объектини урганиш дастурини тузишдан бошланади. Бу дастур уз ичига назарий ва амалий вазифаларни тадқиқот утказиш жараёни ва

техник воситалари, тадқиқот тахмини, методикаларини аниқлаш репрезентатив текширилувчиларни танлашни олади. Тадқиқот тахмини-тадқиқотчи томонидан илгари суриладиган илмий фараз. Бу тахмин утказиладиган тадқиқот натижасида исбот қилинади.

Тадқиқот методи – бу тадқиқотчини қизиқтирган ахборотни қулга киритиш йули воситаси.

Тадқиқот методикаси – бу турли жараёнлар ва уларни хусусиятлари тугрисидаги зарур ахборотни қулга киритиш учун ишлатиладиган конкрет усул ва воситалар мажмуидир. Ижтимоий психологик тадқиқот дастури пилотаж текширув утказилгандан кейин аниқланиб конкретлаштириб олинади. Пилотаж тадқиқот бош йуналишни асосий тадқиқот методлари ва уни ташкил қилиш принципларини белгилаб олишни таъминлайди. У тадқиқот утказиш вақти, жойи, вазиятини текшириб қуриш имконини беради. Пилотаж эксперимент давомида тадқиқотчи томонидан тадқиқот утказиладиган текширилувчилар сони ва хусусиятлари аниқланади.

Танлаб олинган текширилувчилар – бу барча индивидлар ичидан тадқиқот учун танлаб олинган индивидлар.

Тадқиқот методларини тугри танлашда пилотаж – синов тадқиқоти утказишнинг аҳамияти катта. Бунда уша гипотезаларнинг қанчалик асослигини ҳам методикани айнан мақсадга мувофиқлигини ҳам текширилувчилар объектининг тугри танланганлигини маълумотларнинг турғунлиги, ишончлилигини ҳам текшириб олиш мумкин.

Асосий тадқиқот утказилгандан сунг текширувчи туплаган маълумотларнинг асослилиги яъни танлаган услубининг айнан шу сифатларни текширишга қаратилганлигини уларнинг турғунлигини, яъни ҳар қандай шароитда ҳам, шу ҳилдаги

маълумот тупланишини ва маълумотларнинг аниклигини, яъни танланган услуб мақсадга мувофиқлигини исботлаб бориши керак.

Ижтимоий психологияда қулланиладиган методлар психологиянинг бошқа тармоқларида ишлатиладиган методларидан номи билан ҳамда мақсадларига қўра фарқ қилмасда ижтимоий психологик тадқиқотдаги услублар узига хос хусусиятларга ҳамда қўринишларга эга. Ижтимоий психология асосий методлари қўйидагилардан иборат.

1. Қўзатиш методи – узига хос ижтимоий шароитларда, узига хос вазиятларда ва маълум гуруҳларда ишлатилади. Бунда тадқиқотчи нимани қўзатиш, қандай йўл билан қўзатиш қанча вақт давом этишини олдиндан белгилаб олгандан сўнг илмий тадқиқотни бошлайди бунинг учун қўйидаги қўидаларга қўоя қилиши зарур. А) Қўзатиш мақсадининг аник бўлиши. Б) Илмий мақсадларга мос қелиши. В) Қўзатиш шаклини танлаш ва натижаларни қайд этиш усуллари ишлаб қикиш. Г) Маълум режа асосида мутасил қўзатув олиб бориш. Д) Олинган натижаларнинг асослилиги ва ишончилигини бошқа усуллар ёрдамида текшириб қўриш. Қўзатишнинг бир неча турлари фарқланади: қўшилиб қўзатиш, ташқи қўзатиш, очик қўзатиш, ёпик қўзатиш, табиий қўзатиш, лаборатория қўзатиш.

2. Хужжатларни урганиш методи. Бу метод социология фанидан қўриб қелган ижтимоий фаолиятнинг махсулини урганишга қаратилган бўлиб тупланган маълумотларнинг ишончилиги, математика ва статистика методлари ёрдамида қайта ишлаш имкониятининг мавжудлилиги сабабли маълум афзалликларига эга. Хужжат деганда оғзақи (сўзланган нутқ матнлари, сўхбатларнинг ёзиб олинган қисмлари бевосита мулоқат) ёқи

ёзма (расмий хужжатлар газета, адабиёт материаллари, маколалар) холда тавсия этилган маълумотлар назарда тутилади. Бу методнинг асосчилари америкалик социологлар Х.Лассуэлл ва Б.Берельсонлардир. Улар «хакикий» америкалик номли газетанинг кундалик чиқишларини контент-анализ (маънавий ҳам сифат, миқдорий жиҳатдан, гоё, фикр тушунчаларини анализ қилиш) қилиб уларни фашистик йуналишдаги газета эканлигини исбот қилишган ва унинг чиқишини таъқиқлашга эришган. Контент анализ тадқиқотчидан катта укувни талаб қилади чунки 1 мантнни тушуниш махорати бўлиши керак.

3. Сурок методи. Ижтимоий психологик тадқиқотларда кенг қулланилади, айниқса анкета суроғи ва интервью методлари. Сурог методи тадқиқотчи билан текширилувчининг бевосита-сухбат, интервью ёки билвосита-анкета мулоқоти тўғрисида маълумотлар тўплаш усулидир.

4. Анкета методи. Анкета саволларига қўра очик ва ёпик турларга бўлинади. Очик анкетада текширилувчи ўз фикрини билганича баён этиши мумкин. Ёпик анкетада саволларнинг жавоблари берилган бўлиб, текширилувчи ўзига маъқул бўлган жавобни белгилаши мумкин.

5. Ижтимоий-психологик тестлар. Тестлар 20-30 йилларда пайдо бўлган. Тестлар орқали шахснинг хусусиятлари, билиш даражалари урганилади.

6. Ижтимоий психологик эксперимент – бу ижтимоий ҳодисаларни мақсадида текширилувчи билан текширувчи ўртасидаги мақсадга қаратилган мулоқатдир. Эксперимент табиий ва лаборатория шароитидаги эксперимент методларига бўлинади. Таъқиб экспериментга рус педагоги А.Макаренконинг жамоанинг шаклланиши ва уни ўқитириш борасида олиб борган тадқиқотларни олиш мумкин. Америкалик психолог М.Шериф эса

гурухлараро муносабатларга феноменларни табиий шароитда режа асосида текширган. Лаборатория эксперименти махсус шароитларда, махсус хоналарда, керакли асбоб-ускуналар ёрдамида утказилади. Биринчи булиб рус олими Бехтерев утказган. У махсус асбоблар ёрдамида идрокнинг аниклигини хотиранинг сифатини. Кузатувчанлик хусусиятларини якка ва тупшароитида солиштириб урганади. Лаборатория эксперименти кейинчалик Ананьев Б.Г., Кузмин Е.С., Мерлин В.С. ва бошқалар томонидан такомиллаштирилди ва бу ижтимоий психологияда аппаратура услуби деб кулланилади.

Махсус асбоб-ускуналар ёрдамида гурух аъзоларида ишонувчанлик-конформизм ходисаларини, узаро муносабатлардаги хусусиятларни урганиш мумкин. Роршахнинг «Сиёх доглари» проектив усули. Бу доглар икки томондан симметрик шаклда берилган 10 хил доглардан иборат булиб, хар бир дог хар хил буёкли фонда курсатилади. Текширилувчидан хар бир догнинг нимани эслаётганлигини айтиш суралади. Унинг огзидан чиккан сузлар ассоцияларга караб уларни контент-анализ килиб шахснинг хусусиятлари хакида хулоса килинади. «Тугалланмаган хикоялар» каби усуллар. С.Розенцвейнинг расмли ассоциялар усули. Шундай килиб, ижтимоий психология хозирги кунда жуда куп методларга эга.

Таянч тушунчалар: Методология, метод, валидлик, кузатиш методи, эксперимент, хужжатларни урганиш методи, анкета методи. Назорат саволлари:

1. Методология тушунчасининг мохияти нима?
2. Ижтимоий психологияда методологик муаммолар ва талаблар нималардан иборат?
3. Кандай асосий методларни биласиз?

3 МАВЗУ: Кичик ва катта гурухлар психологияси.

МАВЗУНИНГ МАКСАДИ: Кичик ва катта гурухлар
психологиясини урганиш.

МЕТОДИК ТАЪМИНОТ: Кургазмали куруллар, саволномалар
туплами.

АДАБИЁТЛАР:

1. Петровский А.В. «Социальная психология».
2. Андреева. «Социальная психология».
3. Бугеев Л.П. «Социальная среда и сознание». Я-и, М-67. 46-55 б.
4. Каримов В. «Ижтимоий психология асослари». Т.,1994 «Укитувчи».
5. Каримова В. «Ижтимоий психология ва ижтимоий амалиёт».
6. Каринеге Д. «Как завоёвывать друзей и оказывать влияние на людей». Пер.с англ М., «Прогресс», 1990.712 б.
7. Коломинский Я.В. «Психология взаимоотношения в малых группах». М., БГУ, 1976.351 б.

РЕЖА:

1. Ижтимоий психологияда гурух муаммоси.
2. Катта ижтимоий гурухларнинг психологик тавсифномаси.
3. Ижтимоий психологияда кичик гурухларнинг умумий муаммолари.
4. Кичик гурухлардаги динамика жараёни.
5. Хулоса.
6. Мавзунинг баёни.

Кириш.

Хар бир шахс уз фаолиятини турли гурухлар шароитида ёки турли гурухлар таъсирида оширади. Чунки жамиятдан четда колган ёки инсонлар гурухига умуман кушилмайдиган индивиднинг узи йук киши жамиятда яшар экан, у доимо турли инсонлар билан мулокатда узаро таъсирда булади, бу мулокат жараёнлари эса доимо кишилар гурухида руй беради. Шунинг учун ҳам гурухлар муаммоси, уни урганиш ва гурухларнинг шаклланишига оид илмий хулосалар чикариш ижтимоий психологиянинг асосий мавзуларидан ва муаммоларидан биридир.

Гурух: одамларнинг биргаликдаги фаолият мазмуни ёки мулокатда булиш характери каби катор белгиларига асосланган ижтимоий жамоа. Кичик гурух аъзолари биргаликдаги фаолият билан шугулланувчи ва бевосита шахслар орасида муносабатда булувчи кишилар гурухи. Шунингдек, гурухлар катта ва шартли гурухларга булинади. Катта гурухлар-социал умумийликни ташкил киладиган реал гурухлар шаклида булади. Шунингдек, катта гурухлар баъзи бир белгилари (синфий, жинсий, миллий ёки ва бошка белгиларга) биноан ажратиладиган ва бирлаштириладиган шартли гурухлар шаклида булиши ҳам мумкин.

Кичик гурухлардаги динамик жараёнлар, маълумки гурухга тупланган кишилар уртасида доимий мулокат ва муносабатлар мавжуд буладика, улардан мазмуни ва йуналишига кура, узига хос социал психологик мухит шаклланди. Бу мухит гурухдан тараккиётини ҳам, унинг турли жараёнларини ҳам белгилайди. Гурухнинг динамик жараёнлари деганда аввало ундан шакилланма жараёни, лидерлар ва гурухда турли карорларни хосил килиш жараёни гурухдан хар бир шахсга таъсири кабилар тушунилади. Гурух жамият эхтиёжлари ва ижтимоий талаблар асосида пайдо булади. Психологик томони хар бир нормал

инсонга мулокатга булган эҳтиёж ҳамда турли ҳаёт вазифаларида узининг ижтимоий ҳимояда сезиш эҳтиёжи борки, бу нарсa турли кичик жамоаларда уларни билимини тақозо этади. Ташки конформизм-индивид гуруҳ фикрига номигагина кушилади, аслида гуруҳ руҳан қарши туради. Ички конформизм-индивид гуруҳ фикрига тулик кушилади. Ана шундай вазиятларда гуруҳ ва индивид орасида зиддият пайдо булмайди. Негативизм-ҳар қандай вазиятда индивиднинг гуруҳ фикрига қарши туриши узича мустақил фикр ва мавқеини намоён қилишидир. Агар арилиш гуруҳларда узаро муносабатлар нисбатан бевосита булса, жамоада эса гуруҳий жараёнлар бевосита руй беради ва даражалар иерархиясини ҳосил қилади.

Ҳар бир шахс уз фаолиятини турли гуруҳлар шароитида ёки турли гуруҳлар таъсирида амалга оширилади. Чунки ҷамиятдан четда қолган ёки инсонлар гуруҳига умуман қушилмайдиган индивиднинг узи йуқ, киши ҷамиятда яшар экан у доимо турли инсонлар билан мулокатда узаро таъсирда булади. Бу мулокат жараёнлари эса, доимо кишилар гуруҳида булади. Шунинг учун ҳам гуруҳлар муаммоси, уни урганиш ва гуруҳларнинг шаклланишига оид илмий ҳулосалар чиқариш ижтимоий психологиянинг асосий мавзуларидан ва муаммоларидан биридир.

Психология маънода гуруҳ-бу белгилар, умумий фаолият, мулокат ҳамда мақсад асосида бирлашган кишилар уюшмасидир. Демак, одамлар гуруҳи ташкил топиши учун албатта қандайдир умумий мақсад ёки тилақлар, умумий белгилар булиши шарт. Гуруҳни алоҳида шахслар ташкил қилади, лекин ҳар бир гуруҳ психологияси уни ташкил этувчи алоҳида шахслар психологиясидан фарқ қилади ва узига ҳос қонуниятларга буйсинади.

Гурухларнинг турлари куп. Шунинг учун хам уларни турли психолог олимлар турлич классификация киладилар. Андреева хар кандай кишилар гуруhini аввало шартли ва реал гурухларга булади. Реал гурухлар аник тадкикот максадларда тупланган лаборатория типдаги хамда табиий гурухларга булинади. Конкрет фаолият ва одамларнинг табиий эhtiёжлари асосида ташкил топадиган бундай гурухларнинг узи кишиларнинг сонига караб катта-кичик гурухларга булинади. Катта гурухлар уни ташкил этувчиларнинг максадлари фазовий жойлашишлари психологик хусусиятларига караб уюшган ва уюшмаган турларга булинади. Кичик гурухлар эса уз навбатида энди шаклланаётган диффуз хамда тараккиётнинг юксак погонасига кутарила оладиган жамоа турларига булинади.

Катта гурухлар кишиларнинг шундай бирлашмаларини, ундаги одамлар сони купчиликни ташкил этиб, маълум синфий, илмий, иркий, касбий белгилар уларнинг шу гурухга мансублигини таъминлайди. Бу хилдаги катта гурухларга корхонанинг мехнат жамоаси ёки укитувчи жамоаларини киритиш мумкин. Катта гурухни ташкил этувчилар сони куп сонли булганлиги ва улар хулк-атворини белгиловчи хусусиятларнинг узига хослиги туфайли ижтимоий психологияда олимлар купинча кичик гурухларда иш олиб боришни афзал курадилар. Лекин катта гурухдаги кишилар уюшмасининг психологиясини билиш жуда катта тарбиявий ва сиёсий мафкуравий ахамиятга эга.

Ижтимоий психологияда катта гурухлар ичида этник гурухлар психологияси, яъни этнопсихология буйича купрок тадкикотлар утказилган. Шунинг учун хам катта гурухлар ичида миллий гурухларга купрок эътибор берилди. Бунинг боиси шуки, Узбекистонда бу сохада айрим тадкикотларнинг утказилганлиги,

лекин улар куп холларда миллий психология даражасига олиб чикилмаганлигидадир.

Савол: Миллий психология нима ва уни кандай килиб урганиш мумкин? Бу хозирда яъни мустакил Узбекистон шароитида. Купгина тадқиқотчиларни кизиқтираётган масаладир. Чунки давр этнопсихологиядан шундай маълумотлар кутмоқдаки, у факатгина миллий онгга таллуқли булган хозирги ва утмишдаги ҳолатни эмас, балки миллатнинг эртанги кунини, унинг онги қайси томонга узғаришни, миллатлараро содир бўлаётган жараёнларни билиш лозим.

Этнопсихология-бу психологиянинг шундай тармоғи, у айрим миллатлар психологиясидан ташқари, турли халқлар психологиясини, кичик миллий ғуруҳларни ҳам урганади. Бу борадаги биринчи илмий тадқиқотларни В.Вундт бошлаб берган эди. Унинг фикрича, этник ғуруҳлар психологиясини урганиш учун уларнинг тилини одатларини ва ана шу халқларда кенг тарқалган афсоналарни урганиш керак. Бундан кейинги даврда утказилган тадқиқотлардан бири бизнинг улқамизда утказилган бўлиб, уни утказишдан мақсад Л.С.Виготскийнинг маданий-тарихий ёндашув ғоясини текшириш эди. Тадқиқот асосан уз-узини анализ қилиш методи ёрдамида утказилган бўлиб, аёлларга турли саволлар орқали уз шахсига хос хусусиятларни, узидаги етакчи сифатларни аниқлаш ва баъзи психологик ҳолатларга баҳо бериш топшириғи берилди. Жавобларнинг сифати тулиқлиғи аёлларнинг билим савиясига ва ижтимоийлоқалар тизимида тутган урнига боғлиқ бўлиб чиқди.

Рус тадқиқотчиси Г.У.Қосванинг ёзишича бу ерда турт ғуруҳли методларни қурсатиш мумкин..

1. шкалани улқов методлари.
2. қузатиш ва сурок методлари.

3. проектив методлари

4. шахснинг алоҳида сифатларни аниқлашга қаратилган тестлар. Масалан, К.Дейкер ва Н.Фрейдларнинг миллий характер хусусиятларини урганишга қаратилган тестлари. Улар асосан шахснинг таъсирчанлиги ва хиссий реакцияларини урганади. Бундан ташқари, шу гуруҳ тестларга алоҳида интеллектни текширувчи, маънавий дунёқарабини урганиш, адолат хиссини аниқлаш, баъдий дид тестлари қиради.

Кичик гуруҳлар муаммоси ижтимоий психологияда энг яхши ишлаган ва куплаб илмий тадқиқот утқазилган объектлардандир. Бу анъана америкада асримиз бошида утқазилган ва куплаб экспериментал тадқиқотлардан бошланган бўлиб, уларда олимлар олдига қуйилган асосий муаммо шу эдики, индивид якка холда яхши ишлайдими ёки гуруҳда яхшироқ самара берадими, бошқа одамларнинг ёнида бўлиши унинг фаолиятига қандай таъсир қурсатади олинган маълумотлар шуни қурсатадики, бошқалар билан ҳамкорликда бўлган индивид фаолиятининг тезлиги ошади, лекин ҳаракатлар сифати анча пасайиши аниқланди.

Бундай маълумотлар америкалик Н.Трипплетт, немис олими А.Майёр, В.Мёде, рус олими В.М.Бектеревларнинг тадқиқотларида қайд этилади.

Биринчидан, кичик гуруҳларнинг ҳажми, уни ташкил этувчи шахслар сони хусусида шундай фикрга келиндикки кичик гуруҳ «диада» 2 кишидан тортиб, то мактаб шароитида 30-40 кишигача деб қабул қилинди 2 кишилиқ гуруҳ дейилганда, аввало оила-янги шаклланган оила купрок назарда тутилади.

Иккинчи, гуруҳнинг улчами қанчалик қатта бўлса, унинг алоҳида олинган шахслар учун қадрсизланиб бориш ҳавфи қучаяди, яъни шахснинг қупчиликдан иборат гуруҳдан узини тортиш ва унинг нормаларини бузишга мойиллиги ортиб боради.

Учинчидан, гуруҳнинг ҳажми қичиклашиб борган сари шахслараро узаро муносабатлар таранглашиб боради. Чунки шахсларнинг бир-бирлари олдига маъсулиятларнинг ошиши

якиндан билишлари уларнинг уртасидаги алокаларда доимо аниклик булишини талаб килади.

Туртинчидан, агар гурух аъзоларининг сони ток булса улар уртасидаги узаро муносабатлар жуфт булган холдагина анча яхши булади. Шундан булса керак бошкарув психологиясида одамларни бирон нимага сайлашда ва умуман расмий танловларда гурухдаги одамлар сони ток олинади.

Бешинчидан, шахснинг гурух тайзикига берилиши ва буйсиниши хам гурух аъзоларини сонига боглик. Гурух сони 4-5 киши булгунча унинг таъсири кучая боради. Лекин ундан ортиб кетган таъсирчанлик камайиб боради.

Кичик гурухлар хамиша богланган умумийлик булиб унга кирувчи шахсларнинг узаро биргаликдаги реал харакати ва улар уртасидаги реал узаро муносабатлар билан боглангандир. Кичик гурухлар расмий ва норасмий турларга булинади. Бундай булинишни америкалик олим Э.Мэйо таклиф этган эди. Расмий гурухга мисол килиб хар кандай биргаликдаги фаолият максадлари асосида шаклланган жамоаларни ишлаб чикариш бригадаси, талабалар гурухи, синф укувчилари, педагогик жамоа ва бошкаларни киритиш мумкин. Демак расмий гурухлар юридик жихатдан кайд этилган хукук ва бурчларга норматив асосида урнатилган тузилишга сайлаб куйилган рахбарликга эга булади. Норасмий гурухлар асосан стихияли тарзида аник максадсиз таркиб топади купинча норасмий гурух расмий гурух таркибида ташкил топади ва уларни бошкариш олдиндан белгиланган булмай одамлар ичидан у ёки бу шахсий сифатлари туфайли ажралиб чиккан аъзолар норасмий рахбарлик ролини бажаришлари мумкин.

Бундан ташкари ижтимоий психологияда референт гурух тушунчаси хам бор. Бу тушунчани фанга биринчи марта

америкалик тадкикотчи Г.Хаймен томонидан 1942 йил киритилган эди.У уз тадкикотларида шуни исбот килдики маълум булишича гурух аъзолари учун шу гурух ичида шундай шахслар гурухи мавжуд булиб у уз харакатлари ва фикрлари йуналишларида уша гурух аъзоларига эргашиш уларни танкидсиз кабул килишга мойил булишади. Шундай шахслар гурухи референт гурух номини олган. Маълумки гурухда тупланган кишилар уртасида доимий мулокат ва муносабатлар мавжуд буладик, уларни мазмуни ва йуналишига кура узига хос ижтимоий психологик мухит шаклланади. Гурух жамият эхтиёжлари ва ижтимоий талаблар асосида пайдо булади. Масалан синф жамоаси доимо болаларнинг тугилишини ривожланиши ва уларнинг мактабларда таълим олишлари кераклиги учун пайдо булади. Бу масаланинг ижтимоий томони. Психологик томони эса, у одамларнинг нима учун жамоаларда ишлаши одамлар ичида булиши билан боглик хар бир нормал инсонда мулокатда булган эхтиёж хамда турли хаётий вазиятларда узини ижтимоий химояда сезиш эхтиёжи борки бу нарсa турли кичик жамоаларда уларни булишини такозо этади. Гурух уз аъзоларига маълум тарзда таъсир курсатади. Бу ходиса психологияда конформизм деб аталади. Гурух фикрига харакатига кушилиш турли шаклларда булиши мумкин.

1. Ташки конформлилик-индивид гурух фикрига номигагина кушилади аслида рухан у гурухга карши туради.
2. Ички конформлилик индивид гурух фикрига тула кушилади ва рухан кабул килади.

Негативизм бу индивиднинг хар кандай шароитда хам гурух фикрига карши туриши узига мустакил фикр мавкейини намоён килишидир. Гурухдаги яна бир жараён бу гурухнинг уюшкоклиги муаммосидир. Гурух аъзоларининг бир-бирларини яхши билишлари дунёкарашлари хаётий принциплари, кадриятларини яхши тасаввур килишлари уюшкоклигининг биринчи омилидир. Асосий омил бу уша гурухни бирлаштириб турган фпаолият максадларини унинг йуналиши ва мазмунини билишдаги

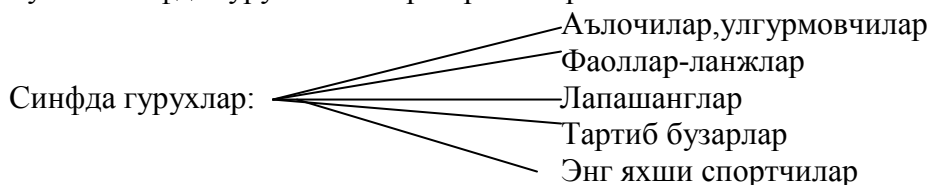
гоявий бирликдир. Шартли гурух одамларнинг айрим белгилари (ёши, касби)га караб гурухга бирлашуви.

Жамоа-максадлари жамият максадларига мос келадиган умумий фаолият билан бирлашган одамлар гурухи. Жамоанинг негизи умумий фикр максад ва ишлаб чиқаришга таълуқли қарорларни шакллантирувчи жамоа аъзолари. Гурухнинг ҳар бир аъзоси узининг ишчанлик ва шахсий фазилатларига, ўз статусига, яъни унинг гуруҳда тутган ўрни ҳуқуқлари бурчларига гурух томонидан тан олинishi мумкин бўлган фазилатлари хизматлари ёки гурух томонидан тан олинмаслиги мумкин бўлган нуфузига биноан шахслараро муносабат системасида муайян мавқега эга бўлади.

Уқувчилар. . . .

1. Спортчи-донг таратган машҳур эътиборли.
2. Аълочи-жамоатчи.
3. Ҳазилкаш, дилкаш, қўлдиришга уста.
4. Жиддий, самимий, суҳбатдош.
5. Ишончли, ўзига ишонадигандек ишониш.
6. Умуман ҳеч нарсани ишониб бўлмайд.

Бу ҳол синфда гурухнинг етарли ранг-баранг табақаланишига олиб келади.

Психологияда гурух ичидаги табақаланишининг иккита асосий системаси-социометрия ва референтометрия афзал қўриш ва танлашлар мавжуд. Шахслараро танлаш социометрия яъни яхши уқувчи бўлиши мумкин лекин уртоқларига ёқмаслиги синфдаги энг интизомсизлар сафида бўлиб ва қўпчилик учун азиз бўлиши мумкин. Америкалик психолог Ж.Моренно гуруҳларда шахслараро афзал қўришларни аниқлаш усулини ва ҳиссий афзал қўришларни қайд қилиш техникасини таклиф қилган. Социометрия ёрдамида шахслараро биргаликдаги ҳаракат жараёнида гурух аъзоларида номаён бўладиган афзал қўришнинг бефарқлик ёки ҳуш қўрмасликнинг микдорий меъёрини аниқлаш мумкин. Танлашда индивидуал афзалликнинг асоси.

1. Шахсий фазилатнинг қайси бирини афзал эканлигини аниқланг.
2. Шахсий фазилатларнинг ҳар бирини нисбий салмоғини аниқлаш.
3. Шахсий таърифлар гуруҳни белгилаш имконини беради.

Сабабий моҳиятни таъминлаш чоғида шахснинг эҳтиёжларидан қайси бирининг устун эканлиги ҳақида ҳулоса чиқарилади. Шерик танлашнинг сабабий моҳияти: гурух шаклланишининг дастлабки босқичида; мулжал шахснинг дилкашлигига, ташқаридан қараганда ёқимлилиги, қийимнинг ҳушбичимлилиги.

Субъект ўзига ва бошқа одамларга баҳо беришда мезон бўлиб хизмат қиладиган фикрлари ва баҳоларини ўзлаштириш учун индивид томонидан танланадиган одамлар муносабатининг референт доираси ёки референт гуруҳ деб аталади. Индивид ўзини қўршаб турган дунёни факат уртоқларини, қадриятли мулжаллари (эътиқодлари, нуқтаи назарлари, ўй фикрлари) орқали идрок этиш имкониятига эга бўлиб қўлмасдан балки шу туфайли теварак атрофга нисбатан ўз муносабатини билиш ўзини яхшироқ тушуниб етиш ва баҳолаш имкониятига эга бўлади. Референтларнинг афзал қўриш фактини аниқлашда методик усул референтометрия қўлланилади. Бу тезқор ва қўлай бўлиб статусларнинг тузилиши (гуруҳда қимнинг қанақалиги) ҳақида ҳамжихатнинг борлиги ёки йўқлиги ҳақида маълумот берилади.

Пешқадамлар. Шахслараро муносабатлар умумий максадларга бўйсинтирилган бўлиб бу жамоага ёрдам бўлади жипслашади ёки онтогенетик муносабатга қиришадиган пешқадамлар-синф жамоасини тарқок ҳолатга келтириб қўяди. Педагог юқоридаги жараёнларни ҳолатларни тушуниб етса жамоани бирлаштира олади.

Таянч тушунчалар: гурух, кичик гурух, катта гурух, шартли гурух, расмий гурух, норасмий гурух, социометрия, референтометрия методи, референт гурух.

Назорат саволлари:

1. Гурухлар хақидаги тушунча?
2. Жамоа тушунчаси?
3. Социометрия ва референтометрия методи хақида тушунча?
4. Гурухлар муаммоси кимлар томонидан урганилган?

Хулоса.

Гурух аъзоларининг бир-бирини яхши билишлари, бир-бирларининг дунёкарашлари, ҳаётий принциплари, кадриятларини яхши тасаввур қилишлари уюшқокликнинг биринчи омилидир. Иккинчи ва асосий омил-бу уша гурухнинг бирлаштириб турган фаолият максадларини, унинг йуналиши ва мазмунини билишдаги гоёвий бирликдир. Умуман, экспериментал тадқиқотларда қайд этилган гурухга оид фикрлардаги умумий уюшқокликка ижобий замин ҳисобланади.

Гурухлардаги лидерлик ва умумий қарорларга қилиш ҳам динамик жараёнларга қиради.

4.МАВЗУ: Оилаларда узаро муносабатларнинг ижтимоий психологик муаммолар.

МАВЗУНИНГ МАКСАДИ: Оилаларда узаро муносабатларнинг ижтимоий муаммоларини урганиш.

МЕТОДИК ТАЪМИНОТ: Қурғазмали қуроллар, саволномалар туплами.

АДАБИЁТЛАР:

1. Петровский А.В. «Социальная психология».
2. Андреева «Социальная психология».
3. Бугеев Л.П. «Социальная среда и сознание». Я-и, М-67.46-55 б.
4. Қаримов В. «Ижтимоий психология асослари». Т., 1994 «Ўқитувчи».
1. Қаримова В. «Ижтимоий психология ва ижтимоий амалиёт».
6. Ковалев С.В. «Психология современной семьи». Кн. для учителя. М., Посвещение 1998. 208 б.
7. Тураева О. «Оилавий муносабатлар психологияси». Т., 1990 й.

РЕЖА:

1. Оила давлатнинг бир булагии сифатида.
2. Оилавий муносабатларнинг турлари.
3. Оиланинг вазибалари.
4. Оилада ота-она ва фарзандларнинг узаро муносабатлари. Ота-оналарнинг установақалари.
5. Оиланинг тарбиявий имкониятлари.
6. Хулоса.
7. Мавзунинг баёни.

Кириш.

Оила ва никоҳ ҳамма вақт гуманитар фанларни кизиктириб келган соҳа. Айниқса, бу соҳанинг ижтимоий психология учун узига ҳослиги бор. Чунки, ижтимоий психология оилани узига ҳос ижтимоий гуруҳ сифатида текшириб, унда содир буладиган барча рухий жараёнларни урганади. Республикамизда оила ва никоҳ масалаларига эътиборнинг катталигини ҳисобга олиб, купчилик тадқиқотчилар уз илмий изланишларини ана шу муаммога бағишлаганлар. /М.Мирҳосилов, Г.Б.Шоумаров, М.Расулов, С.Согинов, Махкамова ва бошқалар/. Оилага булган илмий кизикишнинг сабаблари аввало бу объектнинг «накдлиги» булса, иккинчи томондан, охириги йилларда, ҳаттоки бизнинг республикамизда ҳам ажралишларнинг купайганлиги, тугилишнинг шаҳар ва қишлоқларда бир текисда эмаслиги «муаммоли» оилаларнинг купайиб бораётганлиги, оила институтига ёшлар муносабатларининг узгариб бораётганлиги ва бошқалардир.

Оила-турмуш қуриш, қариндош-уруғчилик орасидаги кичик гуруҳ. Унинг аъзолари ягона яшаш шароити, узаро ёрдам ва ахлокий жавобгарлик асосида бирлашади.

Оила ҳар бир аъзосининг шахсий бахт саодатини таъминлаши, давлатнинг жамиятнинг, ҳар томонлама етук, баркамол шахсни вояга етказиши омилларига, хусусиятларига эга булиши керак. Оила фаолиятининг мақсади жамиятга молик, социал молик булиш керак. Ижтимоий умуминсоний қадриятлар билан шахсий қадриятлар уйғунлаштирилади. Бу болаларни оилада баркамол шахс сифатида тарбиялаш самарадорлигини булган энг муҳим вазифасини амалга оширади. Ижтимоий психология оилани узига ҳос ижтимоий гуруҳ сифатида текшириб, унда содир буладиган барча рухий жараёнларни урганади. Оилага булган илмий кизикиш ажралишлар, болаларнинг тугилишини, шаҳар ва қишлоқ нотекислиги, «муаммоли» оилаларни купайиб бораётганлиги оила институтларига ёшларни муносабатини узгариб бораётганлиги ва бошқа муаммолар.

Оила борасидаги ўзгаришлар:

1. Оиланинг жамият олдидagi фаолиятини ўзгариб бориши;
2. Оила аъзоларининг сони ва тугилишнинг камайиши, мураккаб оилали типдан алоҳида мавжуд булган алоҳида оилалар типига айланиб бораётганлиги;
3. Оилавий муносабатлар тизимида эр ва хотин фаолиятларининг ўзгариб, оилавий роллар ҳақидаги ижтимоий тасаввурларнинг ўзгариб бораётганлиги;
4. Иқтисодий инкирозларнинг оила аъзолари уртасидаги муносабатларга таъсири;
5. Аёллардаги репродуктив установкаларнинг ўзгариб бораётганлиги қабилар урганилишнинг керак булган муаммолари.

Аёлларнинг ижтимоий меҳнатда бандлиги туфайли уларда, унда хотин кишининг урни, роли ҳақидаги тасаввурларнинг ўзгаришининг узи бутун психологияни қайта қурилишига олиб келади.

Оила тор маиший тушунча эмас. У ижтимоий жамоада, бинобарин оила жамиятнинг бир булагидир. Уз навбатидан оилалар бирлашиб жамиятни ташкил қилади. Оилада ёш авлодни чуқур савияли мукамал шахс қилиб шакллантиришдек юксак ва маъсулиятли вазифа юклатилган. Дарҳақиқат инсон шахсини таркиб топтириш оиланинг илк психологик муҳитидан бошланади, хусусан боладан характер, ирода, одатлар, феъл-атвор, ҳулқ, теварак атрофга муносабат эътикод қарашлар, кизикишлар вужудга келади. Маълумки оила-бу ижтимоий-тарихий белгига эга булган муайян тузилишли социал гуруҳнинг қурилишидир. Чунончи, унинг аъзоларини қариндош уруғчилик, никоҳ, турмуш шароити бирлиги одоб-ахлоқ умумийлиги маънавий эҳтиёжлар мослиги муайян

йуналишнинг устиворлиги каби алокалар узаро боглаб туради. Оила мураккаб ижтимоий гуруҳ булиб, (бирламчи деб аталади) идеологик ва психологик муносабатларнинг узвий бирлашуви натижасида вужудга келади. Шу сабабдан турмушдаги ва оила аъзолари муносабатларидаги узгаришлар унинг моддий-маиший, ижтимоий негизи узгаришига бевосита богликдир. Ибтидоий ҳолатлар тартибсиз яшаш ҳукм сурган даврларда оилалар кон-кариндош оила, пуналуал оила, жуфт оила моногам оила шакллари ривожланган. Бунда кон-кариндош оила-оиланинг биринчи боскичи булиб, у узида никоҳнинг куйидаги гуруҳларни бугинларга ажратади: оила чегарасидаги барча буви ва бувалар уларнинг фарзандлари, яъни ота-оналар бир-бирларига кариндош булганлиги, кейингиларнинг болалари учинчи бугунга тегишли биринчиларнинг эваралари туртинчи бугунга мансуб, эр-хотинларни ташкил килгангина акс этиради.

Жуфт оила шаклида эркаклар ва аёллар жуфт жуфт булиб яшаганлар. Эркакнинг куп хотинлари булиб, уларнинг орасида «севиклиси» бош хотин ҳисобланган.

Моногам оилада тугилган боланинг отаси аник эканлиги моногам оиланинг мазмунини ташкил этади.

Оила ва никоҳ ҳамма вақт ҳам гуманитар фанларни кизиктириб келган, айниқса, бу соҳанинг узига хос ижтимоий психологик томонлари мавжуд булиб, у оиланинг яхлит бир ижтимоий гуруҳ сифатида талкин килиб, унда содир буладиган барча рухий жараёнларни урганади. Республикада оила ва никоҳ масалаларига эътибор юксаклигини ҳисобга олиб, купчилик тадқиқотчилар уз илмий изланишларни ана шу муаммоларга бағишлаганлар (М.Мирҳосилов, Г.Б.Шоумаров, М.Расулова, Н.Соғинов, О.Мусирмонова, Г.Ҳамидова, А.Минавварова ва бошқалар). Оилага нисбатан илмий кизикишнинг сабаблари, энг кейинги йилларда, ҳатто республикада ажралишларнинг купайиши, тугилишининг кишлок ва шаҳарларда нотекслиги «муаммоли оилаларнинг купайиши», оила институтига ёшлар муносабатларининг узгараётганлиги ва ҳақоза. Ҳалқимизда оила муқаддас даргоҳ ҳисобланади. Бу ХТТА давлат даражасига кутарилиб, 1998 йил республикада «Оила йили» деб эълон қилиниши ҳам бу борада мавжуд муаммоларнинг аник ечимларини топиш ишини жадаллаштиради. Умуман олганда оила-никоҳ муносабатлари йил сайин узгариб бормокда. Бу борадаги узгаришларга.

1. оиланинг жамият олдидagi вазифаларнинг узгариб бориши.
2. оиланинг кичрайиши ва унда тугилишнинг камайиши, мураккаб куп авлодли таркибда кам авлодли оилаларга айланаётганлиги.
3. аёллардаги репродуктив установақаларнинг узгариши ва бошқалар.

Оиланинг вазифалари.

- Оиланинг иқтисодий функцияси унинг асосий вазифаларидан биридир.
- Оиланинг репродуктив (жамиятнинг биологик узлуксизлигини таъминлаш, болаларни дунёга келтириш) вазифасининг асосий моҳияти инсон наслини давом эттиришдан иборатдир.
- Оиланинг комуникатив вазифаси, оила аъзоларининг узаро мулоқат ва узаро тушунишга булган эҳтиёжини кондиришга хизмат қилади.
- Оиланинг рктеатив вазифаси узаро жисмоний, моддий-маънавий ва психологик ёрдам курсатиш.
- Оиланинг фелицитологик вазифаси (итальянча «фелиците»-бахт). Шахсий фаравонликка эришишга интилиш муносабатлар тизимида куп жихатдан ҳали омил булиб бормокда.

- Оиланинг регулятив вазифаси оила аъзолари уртасидаги узаро муносабатларни бошқариш тизимини шунингдек, бирламчи ижтимоий назоратни, оилада устунлик ва обруй амалга оширишни ифодалайди.
- Оиланинг релаксация вазифаси-оила аъзоларининг жинсий, эмоционал фаолиятини, рухий-жисмоний кувватини, меҳнат қобилиятини яна қайта тиклаш демасдир.

Оила аъзоларининг узаро муомилаларини тадқиқ қилган венгер социология М.Комошли 10-14 ёшдаги мактаб ўқувчиларнинг ўқишга ва меҳнатга бўлган муносабатига бевосита таъсир қилувчи оила муҳити омилларини 4 та гуруҳга ажратади:

1. Ота-оналарнинг жамоатчилик фаолияти (ўларнинг мафкуравий қарашлари ва ишга нисбатан муносабати)
2. Оила ичидаги муносабатлар (ота-она муносабати, буви ва бувага муносабатлари, ака-укалар ва опа-сингилларининг узаро муносабатлари).
3. Ота-оналарнинг тарбиявий педагогик фаолияти (ўларнинг тарбиявий муаммолари, қизиқишлари, мактаб билан ҳамкорликлари, ўқувчилар дарс тайёрлашда ота-оналарнинг ёрдами, ўларнинг тарбиявий аҳамияти).
4. Оилада ўқувчининг фаолияти (ўқувчининг қундалиқ тартиб ҳужалиқ ишларидаги муайян мажбуриятлар ва бошқалар).

Шахслараро муносабатларнинг бир неча қуринишлари мавжуд.

А) Оила бошлиғи ҳисобланган ота-оналарнинг асосий диккат эътибори ахлоқ нормалари талабларидан қелиб чиққан ҳолда фарзандларида ижобий характер ҳислатлари шакллантириш қиритилган.

Б) Оила муносабатларининг яна бир тури «ауторитар» деб аталиб бунда ота-онанинг обриси ҳал қилувчи рол ўйнайди. Шахслараро тенг ҳуқуқлик эркин ҳатти-ҳаракат қилиш ташаббусқорлик ўз аҳамиятини йўқота бошлайди. Ота-она томонидан тарбиявий таъсир ўтқизишнинг асосий методи-жазолаш ҳисобланади. Бирок онда сонда рағбатлантириш методларидан фойдаланганда ҳам у болага маънавий озуқа бермайди.

В) Оиладаги муносабатларининг яна бир тури «ауторитар» деб аталиб ундан ота-онанинг обриси ҳал қилувчи рол ўйнайди. Шахслараро тенг ҳуқуқлик эркин ҳатти-ҳаракат қилиш ташаббусқорлик ўз аҳамиятини бошлайди. Ота-она томонидан тарбиявий таъсир ўтқизишнинг асосий методи-жазолаш ҳисобланади. Бирок онда сонда рағбатлантириш методларидан фойдаланилганда ҳам у болага маънавий озуқа бермайди.

Г) Оиладаги муносабатларнинг аралаш ёки қоринишма тойифасида оила аъзолари уртасида буладиган муносабатлари аксарият ҳолларда угит насихат ахлоқий суҳбат йўл-йўриқ қурсатиш билан боғланиб қетади. Бундай ота-онанинг фарзандлари билан мулоқоти эрдан ва ботиниб фикир қуритишдан ўзқ булганлиғи сабабли юмор ҳиссига бефарқлик, ўз-ўзини қўлга олмаслик, маъсулиятсизлик қуриқиш ҳолатини ҳис қилмаслик синғари характер ҳисларини тарқиб топтиради.

Д) Оиладаги муносабатлар аноморал муносабатлар бўлиб, бундай тойифа ажралиш даражасига етиб борган бола оилавий низо манбаи деб тушунувчи «бола» баҳонаси туфайли қил ўстида турган ичувчи алқоғоль ёки гиёҳқандлар қиради.

Е) Оиладаги турмуш муносабат ичида «либерал» тойифа ҳам бўлиб оила даврасида муросасоз қўнгилчан бўлишлиқ ташқи қуринишдан илиқ психологик иқлимни қуруқий мосликни ўзида ақс этиргандек бўлиб туюлади, муросасозлик таъсирида ёки авлод характерида мунофиқлик юзламачилиқ қелишувчилиқ тарқиб топиши мумкин. Тенг ҳуқуқли оила аъзолари ўзаро ва итифққ бўлиб турмуш қечиришлари ўчун қексалар руҳияти эр-хотин руҳияти ва маънавиятидан турли ёшдаги угил-қизларнинг руқий ҳусусиятларидан муайян қўламда билимга эға бўлиши шарт.

Ватанимиз психологлари ва социологлари текширишларига караганда, оилавий тарбия камчиликлари турли туман эканлиги далиллаб курсатилган, уларни келтириб чикувчи сабаблар ҳамда илдизлар очилиб берилган.

1. болаларга катталар томонидан диккат эътиборнинг етишмаслиги.
2. фарзандлар билан мулокатга киришиш истагининг мавжуд эмаслиги ёки хохишининг йуклиги.
3. ота-оналар билан фарзандлар уртасида узаро тушунишнинг йуклиги ва унга икки томонлама интилишнинг етишмаслиги.
4. ота-оналарнинг угил ва кизларига нисбатан купол муомалада булишлари.
5. кур-курона оталик ва оналик меър мухаббатнинг хукм суришлилиги ва унинг баркарор ахамият касб этмаслиги.
6. оила даврасида мухитида доимий жанжалларнинг карор топганлиги ва уларни камайитириш учун интилишнинг йуклиги.
7. ота-оналарнинг бекарор хис-туйгулари, кайфиятлари уларнинг тартибсиз тасодикий характерга эга булишлиги.
8. ота-оналарнинг шахсий кизикишларининг узаро мос тушмаслиги ва тубдан бир-бирига карама-каршилиги.
9. ота-оналарнинг билим савиялари ва маданий даражаларининг паст эканлиги ва хоказолар.

Алломаларимиз таъкидлаганларидек инсонни тарбиялашлардаги энг асосидаги йул эътикодлар, ишонтириш йули билангина таъсир этиш мумкин.

Таянч тушунчалар: оила, оилавий турмуш муносабатлари аномарал, аралаш, либерал.

Назорат саволлар:

1. Оила деганда нимани тушунасиз?
2. Оиланинг вазифаси нимадан иборат?
3. Шахслараро муносабатларнинг кандай куринишлари мавжуд?
4. Оила тарбиясидан ота-она уртасидаги бирлик, умумийлик мавжудлиги?

Хулоса.

Оилавий муносабатлар соҳасидаги алоҳида тадбикий тармок бу ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлашдир. Бу иш бизнинг улкамизда ҳам алоҳида ахамиятга эга булиб, янгилик билан эскилик карама-карши келаётган шароитда, айникса муҳимдир. Усмирлик ва успиринлик йилларда шаклланадиган аттракция ходисаси, яъни шахсларнинг бир-бирига эмоционал боғланишлари-дустлик, севги хисларини тарбиялаш, ана шундай тарбияга шарт-шароитлар яратиш бизнинг Урта Осиё шароитларимизда янги ва келажаги порлок соҳалардан биридир. Шу ишларни амалга оширишда мактаб психологиялари, педагоглар ижтимоий психологлар ҳамкорликда ишласалар, олинган хулоса ва натижаларни ҳаётга тадбик этса булади.

**5-МАВЗУ: ШАХСЛАРАРО МУНОСАБАТЛАР ТИЗИМИДА ШАХСНИ
РИВОЖЛАНИШ МУАММОСИ.**

II. МАКСАД. Шахслараро муносабатлар тизимида шахсни ривожлантириш муаммоларини урганиш.

III-МЕТОД ТАЪМИНОТ. Кургазмали куроллар, саволномалар туплами.

АДАБИЁТЛАР.

1. Гозман Л.Я. «Психология эмоциональных отношений». – М.: Изд.-во МГУ 1987 г.-176 стр.
2. Андреева «Социология психология».
3. Бугеева Л.Т. «Социология среда и сознание я-и» М. 67-46-55 стр.
4. Каримова В. «Ижтимоий психология асослари». Т-1994 й. «Укитувчи».
5. Каримова В. «Ижтимоий психология ва ижтимоий амалиёт».

IV. РЕЖА .

1. Ижтимоий психологияда шахс муаммоси.
2. Ижтимоий психологияда шахслараро муносабатлар ва шахс.
3. Шахсининг ижтимоийлашуви.
4. Шахслараро муносабатлар ва ижтимоий установкалар.
5. Хулоса.
6. Мавзунинг баёни.

К И Р И Ш .

Мулокат жараёнининг ҳам, гуруҳий жараёнларининг ҳам эгаси-субъекти ҳамда объекти аслида алоҳида шахс, конкрет оламдир. Шунинг учун ҳам ижтимоий психология алоҳида шахс муаммосини ҳам урганадики, уни уша турли ижтимоий жараёнларнинг иштирокчиси ва фаол амалга оширувчиси деган нуктаи назардан текширади. Маълумки, шахс муаммоси умумий психологияда ҳам ёш психологияси ва педагогик психологияда ҳам, дифференциал, ҳукукий психология ва психологиянинг қатор махсус бўлимларидан ҳам урганилади.

ШАХС – бу ижтимоий муносабатларга қирувчи онгли фаол, қиритувчи, фаол фаолият билан шугулланувчи бетакрор одам. Шахслараро муносабатларда мулокат жараёнини эгаси ҳам, объекти ҳам субъекти конкрет одам ҳисобланади.

Ижтимоий психология шахсининг ҳуққ атворини қандай қонуниятларига бўйсунганини, мулокат системасида олган таъмирини унинг олдида қандай ақс топишини урганади. Ижтимоий установка объектга ва конкрет вазиятга боғлиқ.

ЭТНИК СТЕРЕОЦИТЛАР – айни вазиятларда шаклланган образлар узок муддатли хотирада сакланиб у ёки бу вазиятларда оқтуаллашади, қонланади.

СОЦИАЛИЗАЦИЯ – бу индивиднинг ижтимоий муҳитга қушилиши, ижтимоий таъсирларни узиға сингдириш ва актив равишда мулокат системасига қириб бориши жараёнидир.

I-боскич: Бола тугилгандан меҳнат фаолиятини бошлагунча булган даврни уз ичига олади.

II-боскич: Меҳнат фаолияти даври (инсоннинг етуклик даври).

III-боскич: Меҳнат фаолиятдан кейинги, қарилик даври.

Ижтимоий психология шахс хулқ атворининг мативлари сифатида ижтимоий установкаларини урганади. Ижтимоий установка шахс хулқ атворининг ички англанилмаган ёки қисман англанган мативларга қиради. Шаклланган ижтимоий установканинг ҳаёт мобайнида узғариши мумкинлиги муҳим ижтимоий психологик аҳамиятга эгадир. Америкалик олим Холланд фикрича, ижтимоий установка урганиш, йули билан узғариши мумкин. Яъни укувчилардаги турли равишда уз установкаларини узгартириши шартдир. Акс ҳолда номутаносиблик принципига қура шахслараро низо ёки қелишмовчилик пайдо булиши муқаррардир.

Ижтимоий психология аввало бирор гуруҳнинг аъзоси ҳисобланган шахс хулқ-атвори қандай қонуниятларга бўйсунганини, шахснинг мулоқатлар системасидан олган таъсирларини талқин қилиб беради ва унинг онгида қандай акс этишини урганиб, бу қабил муаммоларни ечишда ёрдам беради.

Мулоқат жараёнининг ҳам, гуруҳий жараёнларнинг ҳам эгаси-субъекти ҳамда аслида алоҳида шахс, қонкрет одамдир. Шунинг учун ҳам ижтимоий психология алоҳида шахс муоммасини ҳам урганади ва уни уша турли ижтимоий жараёнларнинг иштирокчиси ва фаол амалга оширувчиси деган нуқтаи назардан текширади.

Шахс муоммасига ижтимоий-психологик ёндашишнинг узига ҳослиги шундаки, у турли гуруҳлар билан буладиган турли шаклдаги узаро муносабатларнинг оқибати сифатида қаралади. Ижтимоий психология аввало бирор гуруҳнинг аъзоси ҳисобланган шахс хулқ-атвори қандай қонуниятларга бўйсунганини, унинг мулоқатга таъсири онгида қандай акс топишини урганади. Шахс хулқ-атворини бошқариш механизмларини ишлаб чиқиш ижтимоий психологиянинг асосий вазифасидан биридир.

Шахсга ижтимоий-психологик ёндашиш, уни маълум гуруҳларнинг аъзоси, қонкрет шароитда узига ухшаш шахслар билан мулоқатга қиришувчи қонкрет одам деб тушунишдир.

Шахс социализацияси-«шахс таракқиёти» ёки тарбияси тушунчалари билан синоним.

Социализация-бу индивиднинг ижтимоий муҳитга қушилиши, ижтимоий таъсирларни узига сингдиришни ва актив равишда мулоқат системасига қириб бориш жараёнидир. Бу жараён икки томонлама булиб: бир томондан шахс актив равишда қабул қилади, иккинчи томондан эса, уларни ҳаётда уз хулқ-атворлари, муносабатларида намоён этади. Бу жараён нормал индивидда таббий тарзда руй беради, чунки индивид шахс булишга эҳтиёж ҳамда шахс булишида имқоният ва зарурият бордир. Шунинг учун ҳам бола тугилиб, ижтимоий муҳитга қушилган ондан бошлаб, ундаги шахс булишга интилишни, ундаги шаклланиш жараёнини қузатиш мумкин. Шахснинг шаклланиши асосан уч соҳада амалга оширилади.

Фаолият соҳаси, яъни умри мобайнида шахс турли фаолиятларга бевосита ёки билвосита жалб этилган булиб, бу жараёнда фаолият қенгайиб, бойиб бораверади.

1. Мулоқат соҳаси, айниқса мактабгача ёш давридаги ва усмирлик давларидаги мулоқат системалари болада бир қанча ижтимоий психологик ҳислатларни пайдо қиладики, бунинг натижасида у фаол ҳаётий мавқега эга булади, жамиятда уз урнини тасаввур қилишга эришади.
2. Уз-узини англаш соҳаси, яъни «мен»лигини бошқалардан ажрата олиш, узига мустақил ҳаракат қилиш. Мустақил фикр юрита олиш қобилятини англаш, сунгра эса, уз-узини баҳолаш, англаш, назорат қилиш ҳусусиятлари ривожланадики, улар ҳам фаол шахс психологиясининг тарқибий қисми ҳисобланади.

Умумий психологияда ва психологиянинг бошқа тармоқларида утқазилган илмий изланишлар натижасида асосан қандай шахсни «ижобий» деб аташ мумкин деган саволга

кисман жавоб топилган. Масалан А.В.Петровский ана шундай сифатларнинг бир ярим мингга яқинини аниклаган, лекин уша сифатларнинг шаклланишига замин буладиган гурухлар хақида шу пайтгача фанда аник маълумотлар йук.

Ижтимоий психологияда ана шу масала кичик гурухлар доирасида кисман хал килинган холос. А.В.Петровский шахснинг гурухга кириб кетиш омилини урганган. Я.Л.Коломинский эса хар бир гурухнинг «уз киёфаси» булиб, у шахс тараккиётига таъсир курсатади деган гоёни илгари суради. В.С.Мерлин хам хар бир жамоадаги шахслараро муносабатлар шу гурух аъзоларида айрим, шу гурухгагина хос булган фазилатларни тарбиялайди деб ёзган эди. Шунинг учун хам хозирги кунда шахсни тушуниш учун унинг реал гурухларини урганиш, у ердаги устун мулокат типларини аниклаш ва анализ килиш, гурух аъзолари учун кимлар хақикий обруга эга эканлигини билиш мухимдир, деган нуқтаи-назар асосида катор тадқиқот ишлари амалга оширилмокда. Шахсни баҳолашнинг асосий мезонларидан бири унинг жамоа ишига кушилган улушидир, лекин бу улушни унинг уз меҳнат жамоасидаги урни, амали ёки умуман килган ишлари билан баҳолаб булмайди. Чунки унинг хақикий улуши кандайлигини уша жамоадаги ишининг самарадорлигига кушган хиссасидангина келтириб чиқариш лозим. Шу нарса диққатга сазоворки гурух аъзолари хар бир шахсни уша улушига караб баҳолайдилар ва унга маълум муносабатда буладилар. Ана уша баҳолаш меёри хар бир жамоада узгача булиб уша гурухда шаклланган нормалар тизимини хосил килади. Жамоа ёки гурух томонидан берилган баҳолар шахс учун ахамиятли булиб, у «мен» образи оркали узида керакли фазилатларни ривожлантиришдан манфатдордир.

Демак шахснинг узи хақидаги баҳоси гурухнинг у хақидаги ва бошка шахслар хақидаги баҳоларга бевосита боглик булиб, у гурух билан жанжаллашиб колмаслик, зиддиятли вазиятларга тушиб колмаслик учун жамоатчилик баҳосини кадрлайди. Гурух фикрини кадрлаш турли типли гурухларда турлича булади. Масалан, эндиgina шаклланган гурух ёки жамоага аъзо булиб келган одам учун унинг баҳоси унчалик ахамиятли эмас, лекин бу гурух жамоа даражасигача юкланган шахслараро муносабатларнинг маълум тузими шаклланган гурух уюшчок булса, бундай гурухнинг баҳоси билан хар бир шахс хисоблашади ва уни кадрлайди. Хар бир гурухда аъзоларни бирлаштириб турган умумий фаолият максадларини хар бир шахс онгига тугри етказиш ва узаро муносабатлар тизимини яхшилаб, хар бир шахснинг бир-бирларини яхши билишлари ва бир-бирларини тугри баҳолашларига алоҳида эътиборни қаратиш лозим. Бу нарса шахсда шаклланажак ижобий сифатларнинг асосидир. Шахс социализацияси бола тугилганидан бошланса, 1-боскич меҳнат фаолиятигача булган боскич булиб, унга боланинг мактабгача ёш даври ва уқиш йиллари қиради. Бу даврдаги социализациянинг ахамияти ва узига хослиги шундаки бу даврда асосан ташки ижтимоий муҳит ижтимоий таъсирлар фаол равишда онгга сингдирилади, мустақил ҳаётга тайёргарлик борасида муҳим боскич утилади. 2-боскич меҳнат фаолияти даври бу давр одамнинг етуклик йиллари билан боглик булиб аввалги даврларда сингдирилган ижтимоий таъсирларни бевосита фаол фаолиятда шахслараро муносабатлар системасида намоён этади. Қасбга эга булиб аник ҳаёт йулини танлаган, турмуш қуриб келгуси авлодни тарбиялаётган шахсда намоён буладиган барча ижтимоий фазилатлар шу даврнинг маҳсулидир.

3-боскич меҳнат фаолиятидан кейинги давр булиб бунга асосан фаол меҳнат фаолиятидан, сунг қарилик гаштини сураётганлар қиради. Ортирилган тажриба бошқаларга узатилади. Шахс тузилишида хам хусусий узгаришлар юз беради. Социализация жараёни руй берадиган шароити муассасалар – оила болалар муассасалари, мактаб, укув даргохлари, меҳнат жамоалари. Ижтимоий муҳитнинг таъсири хулқ атворда бевосита намоён булади. У ёки бу хулқ атворнинг сабаби унинг мотивидир.

Ижтимоий установка шахс хулқ атворининг ички англамаган ёки кисман англаган мотивларга қиради. Масалан, бир кишига бадиий адабиётдан айнан бир гурух асарлар ёқади. Ижтимоий установка шахсдаги англамаган муносабатларга ухшайди.

Ижтимоий установка тушунчасида муносабатлар ҳам шахсий маъно, баҳолар системаси ҳам, билимлар ҳам уз ифодасини топади.

Ижтимоий установка объектга ҳамда конкрет вазиятга боғлиқдир. Этник стереотиплар-айни вазиятларда шаклланган образлари узок муддатли хотирада сакланиб у ёки бу вазиятларда актуаллашади жонланади. Ижтимоий установка муаммоси гарбда айникса АКШ да хар тарафлама чукур урганилган муаммолардан хисобланади. Америкалик олимлар унинг шахснинг аввалги хаётий тажрибасига ундаги ижтимоий таъсавурларга боғликлигини урганиб шахс хулқ атворини турли шароитларда бошқарувчи механизм эканлигини исбот килдилар (У.Томмас, Ф.Знанетский, Г.Олпарт, Лаппер ва бошқалар) ижтимоий установкакани бир суз билан-«аттитюд» сузи билан ифодаляйдилар. 1942 йил М.Смит аттитюднинг 3 компонентлик структураси ишлаб чикилган.

Ижтимоий установкакарга хос булган умумий конуниятлардан яна бири узок муддатли хотира билан боғликлигидир. Айна вазиятларда шаклланган образлар узок муддатли хотирада сакланиб у ёки бу вазиятда актуаллашади. Шаклланган ижтимоий установкаканинг хаёт мобайнида узгариш мумкинлиги мухим ижтимоий психологик ахамиятга эгадир. Америкалик олим Ховланд фикрича, ижтимоий установка ургатиш йули билан узгариш мумкин яъни укувчилардаги турли установкакарни узгартириш учун рағбатлантириш лозим. Икки шахс ёки шахс билан гурухнинг установкакари мос келмай колган шароитда эса томонлардан бири онгли равишда уз установкакарини узгартириши шартдир. Акс холда номутаносиблик принципига кура шахслараро низо ёки келишмовчилик пайдо булиши мукарардир. Шахс социализация жараёнида турли установкакарини руёбга чикариш шароитида фаоллик курсатади. Хар бир шахсда узига хос тарзда дунёни, одамларни идрок килиш ва тушуниш кобилияти борки, улар мулокат жараёнида камрок хатоларга йул куйишини таъминлайди. Масалан, босиклик. Мулохазалилик узгаларнинг ички дунёсини гаплари, хатти-харакатларига караб билиш кобилияти ва бошқалар шулар жумласидандир. Шу фазилятларни канчалик намоён эта олишга караб шахс типлари фаркланади.

1. Экстрроверт ёки интроверт типлар. Бу типлар мулокатга кириша олиш «саънатиға» кура фаркланадилар.

2. Мойил ёки риглд тип. Бу шахс типлари мулокатга киришиш мезонига кура фаркланади.

3. Доминант ва тобе тип.

Таянч тушунчалар: шахс ижтимоийлашуви. Социализация, ижтимоий установка, шахс ривожланиши, экстрроверт ва интроверт тип, риглд тип, доминант тип, тобе тип.

Назорат саволлари:

1. Ижтимоий муносабатда шахс тушунчаси ва шахс муаммоси.
2. Шахснинг ижтимоийлашуви хакида тушунча.
3. Ижтимоий установка нима?

6-МАВЗУ: ШАХСЛАРАРО МУНОСАБАТЛАР ТИЗИМИДА «УКИТУВЧИ-УКУВЧИ» «УКУВЧИ-УКИТУВЧИ» МУНОСАБАТЛАРИ.

МАКСАД: Шахслараро муносабатлари тизимида «укитувчи-укувчи» «укувчи-укитувчи» муносабатларини психологик асосларини урганиш.

МЕТОДИК ТАЪМИНОТ. Кургазмали куроллар, саволномалар туплами.

А Д А Б И Ё Т Л А Р

1. Петровякий А.В. «Социальная психология».
2. Андреева «Социальная психология».
3. Андреева Г.М. «Актуальные проблемы социальной психологии ».
4. Каримова В. «Ижтимоий психология ва ижтимоий амалиёт».
5. Бодалев А.А. «Восприятие и понимание человека человеком»-М., 1982.
6. Аникеева Н.П. «Жамоада рухий мухит» 159-206 бетлар.

Р Е Ж А.

1. Болалар гурухининг шаклланишидаги шахслараро муносабатларнинг ижтимоий тарихий табиати.
2. Укувчиларни уйин оркали мулокатга ургатиш усуллари.
3. Болалар ва усмирлар жамоасининг шаклланишида педагог шахсининг роли.

Тарбиячи, укитувчи, бошлик учун турли гурухларда шахслараро муносабатларнинг ижобий кечишига гурухнинг хар бир аъзосида жавобгарлик хиссини шакллантириш кийинчилик тугдиради, чунки уша гурухларни ташкил этган хар бир шахснинг узига хос индивидуаллиги, бошқарувчи хакидаги улар тасаввурининг хар хиллиги ва гурухларда норасмий лидерларнинг борлиги бошликдан одамлар билан ишлаш борасида хам тажрибанинг, хам психологик фахм-фаросатнинг ва сабр-токатнинг булишини талаб килади. Шунинг учун хам кундалик хаётимизда , хам илмий адабиётларда тез-тез ёнма-ён ишлатиладиган «лидер» ва «бошлик» тушунчаларининг психологик мазмунларини анализ килиб чикиш мақсадга мувофикдир.

Бола гурухининг шаклланишида шахслараро муносабатларнинг ижтимоий тарихий табиати шундаки хар бир конкрет гурухлардаги шахслараро муносабатлар жамият ривожига вазият шарт-шароитлар билан узаро боглик булиб, у турли ёш даврларда узига хос равишда кечади кайтарилмайди. Шахслараро муносабатларнинг узига хос хусусиятлари, гурухдаги шахслараро муносабатларнинг табиати:

1. Жамиятнинг ривожланиш боскичлари билан шартлангандир.
2. Биргаликдаги умумий фаолият билан боглик булиб, бу хар кандай тарихий боскичда гурухлардаги шахслараро муносабатларни асоси хисобланади. Уларни тузилишини белгилайди.
3. Гурухлардаги шахслараро муносабатларнинг хусусиятлари унинг ривожланиш даражасига, табиатига, ижтимоий психологик хусусиятларига ва индивидларга таъсир этиш даражасига боглик.

Актив биргаликдаги фаолият ва узаро мулокот жараёнида шахснинг ижтимоий психологик фазилатлари шаклланади. Шунинг учун оилада богча, мактаб, меҳнат жамоаларида бунга эътибор берилиши лозим. (Талабалар учун 5-дақиқали ақлий ҳужум методи асосида психологик фазилатлар ва уларни шакллантиришда «Ким жавобгар» саволи асосида мунозара утказиш).

Шахслараро муносабатлар боланинг, унинг шахсга айланиб ва мукамаллашиб боришига бевосита таъсир этади. Катта ёшдаги кишилар билан узаро муносабатларга жалб этилган бола даставвал улар фаоллиги, объекти тарзида лекин унга катта ёшдагилар унинг ривожланишидаги етакчи омил сифатида тавсия қиладиган уша фаолият таркибини узаро муносабатларнинг субъекти, яъни иштирокчисига айланади.

Бола гуруҳининг шаклланишида шахслараро муносабатларнинг ижтимоий-тарихий табиати шундаки, ҳар бир конкрет гуруҳдаги шахслараро муносабатлар жамоа ривожидagi вазият шарт-шароитлар билан узаро боглиқ булиб, у турли ёш даврларда узига хос равишда кечади ва қайтарилмайди. Ҳар қандай жамоани шакллантиришда жамоа аъзоларининг руҳий маданиятини шакллантириш катта аҳамият касб этади. Шу мақсадда укувчиларга уларнинг инсоний мулоқат, инсон шахси, бир-бирини баҳолаш хусусиятлари туғрисидаги мулоҳазаларни рағбатлантирувчи ахборотни бериш зарур. Руҳий маданиятга ургатишни усмирлик ёшидан бошлаш керак, чунки уз шахси ҳақидаги ахборотга катъий эҳтиёж худди шу даврда вужудга келади. Усмирликда узининг «Мен» ни хусусида зиддиятли кечинмалар бошланади. Илк ёшлиқ пайтида уз руҳий ҳолати ҳақидаги ҳаёл суриш кучайган, мулоқат жуда аҳамиятли ва гоят танлаб утказиладиган ёшда инсон шахси ва шахслараро мулоқат туғрисидаги ахборот ҳам зарурдир.

Болалар ва усмирларнинг ижтимоий эҳтиёжларидан бири-бу мулоқатга булган эҳтиёждир. Фаол биргаликдаги фаолият ва узаро мулоқат жараёнида шахснинг ижтимоий психологик фазилатлари шаклланади. Мулоқат одамларнинг биргаликдаги фаолиятлари эҳтиёжидан келиб чиқадиган турли фаолликлари мобайнида узаро муносабатларга киришиш жараёнидир. Т.Шибутани: Агар одам озгина булса, ҳам узини англаса, демак у, узига курсатма бера олади. Бошқалар билан мулоқатнинг меъёрини ва характери́ни белгилайди.

Т.М.Андреева: «Мулоқатнинг тузилиши ҳақида»;

1. Мулоқатнинг коммуникатив томони билимлар, маълумотлар, алмашинувидир.
2. Мулоқатнинг интерактив томони ҳамкорлик уз хатти-ҳаракатларни бошқаларга мослаштириш.
3. Мулоқатнинг перцептив томони, мулоқатга киришувчи томонларнинг бир-бири индивидуал сифат ва хусусиятларини идрок этишлари ва тушунишлари билан боглиқ булган мураккаб психологик жараён.

Болалар ва усмирлар мулоқати концепцияси ижтимоий психология фанининг асосий муоммоларидан бири ҳисобланади. Болалар ва усмирларнинг ахборот айирбошлашлари, биргаликда фаолият қилишлари; уйин, меҳнат, таълим олиш натижасида уларнинг бир-бирларини идрок этишлари ва бошқа ижтимоий муносабатларнинг вужудга келишига туртки булади. Узок вақт давомида педагогикада асосан жамоанинг расмий тузилишига эътибор берилар эди. Ҳозирги пайтда укувчиларнинг ҳулк-атвори́га расмий тузилишларнинг муҳим таъсир курсатиши аниқланди. Мана шундай узидан узи вужудга келадиган болалар гуруҳлари бир неча боланинг анча мустаҳкам бирлашуви булиб, улар биргаликдаги фаолият ва мулоқатга умумий аҳамиятли булган йул-йуриқлар, манфаатлар ва қадриятлар асосидаги бевосита нисбатан доимий ва фаол узаро алоқалар натижасида вужудга келади. Ҳар қандай болалар жамоасида фаолият ва мулоқат жараёнида гоят турли асосларда 2-3-5 кишидан иборат кичик гуруҳлар таркиб топади. Бу қарашларнинг ухшашлиги, бир-бирини ёқтириш, умумий манфаатлар, синфдаги бир хил мавке, бир-бирига яқин туриш ва ҳоказолар булиши мумкин. Айнан шу гуруҳларда бола уни қаноатлантирадиган мавкени топиш

мумкин, гурухлар оркали у шахси шаклланиши учун жуда муҳим булган мулокат тажрибасини эгаллайди.

Хар бир шахсининг узига хослиги (асаб системаси типининг хусусиятлари, характери, шахсий тажрибаси, манфаатлари ва эҳтиёжларининг ривожланиш даражаси) болалар мулокатининг узига хослигини белгилаб беради. Баъзи уқитувчилар энг ҳаракатчан, жонли тенгдошлари билан мулокатни излайдилар, бошқаларни мумин сусткаш болалар жалб этади. Баъзилар кучли ва катъий болалар ёнида узларини дадил хис этадилар, бошқаларни эса аксинча, заиф тортинчок болалар билан дустлашишни афзал билиб, уларга мойиллик килишдан коникиш хосил киладилар.

Уқитувчи-уқувчи муносабатлари шакллантиришда ёш даврлари хусусиятларини эътиборга олиш жуда муҳим. Масалан катта усмирлар ва юкори синф уқувчиларида уз шахси ҳақидаги ахборотга кизиқиш эҳтиёжи юкори булганлигини эътиборга олиб «рухий» уйинлар ташкил этиш мақсадга мувофиқ булади. Болалар билан уйин шартлари келишиб олинади. Бир-бирига хайрихоҳлик узаро ишонч топшириқларини тугри бажариш вақтида бошқаларнинг шахсидаги камчиликларини кидирмаслик, балки фаолияти ва мулокат усулларини баҳолаш. Катнашчилар уйиндан коникиш хосил килиш даражаси ҳақидаги тасаввурлари борасида фикр алмашиш «Интервью» кичик гурухларга булиниб бир-биридан интервью оладилар, саволлар қуйидагича:

- Сиз қандай шеърларни яхши қурасиз?
- Сизнинг севимли рангингиз?
- Сизнинг севимли хикматингиз?
- Ёқтирган фильмларингиз ҳақида айтиб беринг
- Сизнинг севган машғулотингиз?
- Сиз одамлардаги энг қўп қайси хислатни қадрлайсиз?
- Сиз нимадан қўрқасиз?

Хар бир уқувчига 5-7 тадан савол бериш мумкин. Уқувчилар бир-бирларини уйин давомидидаги фаолияти ва мулокат усулларини ижобий ютуқларини ва камчиликларини урганишга ҳаракат килади. Рўй-рост гапириш, қисман фикрларини яшириш ёки умуман «ниқобда» булиш қабил жихатлар урганилади ва уларда ўқрайдиган рухий тусиқларни олиб ташлашга ургатилади.

Жамоани бошқариш вазиятларини ташкил этиш педагог томонидан синфда жамоа фаолиятини танлаш ва ташкил этишдан бошланади. Синфдаги узаро муносабатларнинг норасмий системасини билмай туриб педагог жамоа ривожланишининг бошқара олмайди. Синф жамоасининг рухий муҳитини таҳлил қилаётганда:

- Гурухлар ўртасидаги узаро муносабатлар қандайлигини;
- Синфда педагог талабларга қарши қайфиятдаги гурухлар бор ёки йўқлигини;
- Расмий амал қилаётган фаоллар аъзолари қимлар эканлигини;
- Сайлаб қўйиладиган фаоллар реал фаоллар деб ҳисоблашиши ёки ҳисобланмаслиги.

Хар бир боланинг жамоадаги мавқеи қандайлигини билиш зарур. Уқитувчининг психотерапевтик вазифаси икки соҳасида «уқитувчи-уқувчи» ва «жамоа-уқувчи» ўртасида рўйбга чиқарилади. Биринчи соҳада уқитувчи бола билан бевосита мулокатга киришиб, унинг ҳиссий беҳбудлигини таъминлайди, иккинчиси эса-уқитувчи уқувчиларнинг узаро муносабатларини тартибга солиб, болага бевосита таъсир қўрсатади.

Уқитувчининг бу икки соҳадаги имкониятларини қўриб чиқамиз.

Уқитувчи баҳолаш вазифасини бажарганлиги сабабли унинг нуқтаи назари уқувчилар учун эмоционал аҳамиятга эга. Уқитувчи бола шахси ҳақида ота-онага, бошқа катта одамларга, тенгдошларига қандай баҳо бериши боланинг бу соҳалардаги ҳиссий беҳбудлигига боғлиқ булади. Ташвишли бўлмаган болаларда ҳавотирликнинг энг юкори даражаси (В.Р.Кисловская маълумотларига қараганда) уқитувчига нисбатан булиши (ота-

оналар ва бошқа катта одамларга нисбатан киёслаганда) бежиз эмас: куйи синф укувчиларида – 35%, усмирларда – 25%, хавотирли болаларда тегишли равишда 50 ва 45%.

Куйи синф укувчилари уқитувчи билдирадиган фикрга айникса сезгир буладилар. Уқувчи мавқеини улар учун янгилиги ва катта аҳамиятга эга эканлиги сабабли уқитувчи улар учун барча тан оладиган обрўли киши ҳисобланади. Психологлар бола мактабга келгунига қадар ҳам уқитувчи фикрига ички йўналиш мавжудлигини таъкидлайдилар. Куйи синф укувчиларида уқитувчининг йўл-йўриқларини бажаришга ички тайёргарлик яққол қуришиб туради.

Тажрибали педагоглар болаларда уқитувчи билан бевосита алоқада бўлиш эҳтиёжи мавжудлигини қайд этадилар. Агар бола дарслар орасида уни ҳаяжонга соладиган янгиликларни уқитувчига гапириб бера олмаса, у дарсдан кейин биров қолиб ҳар қалай мушук нечта болалаганини, ҳовлида қандай янги уйин уйлаб топишганини, тугилган қўнига нима совға қилишганини айтишга ҳаракат қилади. Қўзатишлар шундан далolat берадики, бошланғич синфларнинг уқитувчилари одатда болаларнинг мустақкам қўрқовида бўлишади. Махсус тадқиқотларнинг қўрсатишича болаларнинг қечинмалари уларнинг қайфияти, педагогларнинг болаларнинг ҳамжихатлигининг ҳусусиятларига, педагогик раҳбарликнинг услубига, яъни уқитувчилар фаолият ва мулоқат қўраёнида қандай воститалар, усуллардан қўйдаланишга бевосита боғлиқдир.

Авторитар услубда мулоқат қиладиган уқитувчи умуман синф билан эмас, балки қўқат уз ҳусусиятлари ва андозаларидан қелиб қикиб ва боланинг узига ҳослигини ҳисобга олмай, уқувчи билан бирга бир иш олиб қўради; У бола шахсини бақолашни қўқат қўнқионал-амалий ёндашув асосида белгилайди ва бу бақо уқитувчининг қайфиятига ва шу лақзадаги бола фаолиятининг бевосита натиқасига асосланади. Агар демократик усулда раҳбарлик қиладиган педагог қўлага нисбатан аввалдан белгиланган салбий фикрга эга бўлмаса, авторитар услубда раҳбарлик қиладиган уқитувчи учун бу типик қўдиса бўлиб, бир қолибдаги ечимлар ва ҳулқ-атвор андозалари тўпламида намўён бўлади. Н.Ф.Маслованинг маълумотларига қўраганда бу ечим ва андозалар уқитувчининг иш стажи билан бирга ошиб қўравелади. Бундай уқитувчиларда угил ва қиз болаларга улқўраётган ва улқўрмаётган укувчиларга муносабат демократик услубда раҳбарлик қилаётган уқитувчига нисбатан қўпроқ фарқ қилади.

Мулоқатнинг фаолиятлари қўрасида Б.Ф.Ломов:

А) маълумотлар алмашинуви қўнқиясидир.

Б) ҳулқ атворини бошқариш қўнқияси.

В) ҳиссиётлар алмашинувидир.

Ҳар бир қўрух сардори қўрух болалари учун референт шахс сифатида идрок қилиниши лозим;

1. Инсонийликни узиди шакллантирган.
2. Юмор ҳиссини тушуна оладиган, ҳазил мутойибага қўй.
3. Ақлоқий-маънавий жихатдан шаклланган, дустликлар, уртоқликларни қўдрига етадиган, бошқаларни ҳурмат қиладиган.
4. Ақилли ва билимдон. Бу сифатлар педагог ва сардорда бўлиш қўрак.

Педагог болалар билан тўғридан-тўғри бевосита ва бавосита таъсир утқизишни билиши қўрак. Уқитувчи тарбиячи сифатида узига инсонийлик сифатларини шакллантирилганлиги талаб этилади.

IV. Педагог-болалар ва усмирлар шахсининг шаклланишида уз қўмоасининг шаклланишида ва барқарор бўлишида, мактаб укувчиси мустанқил эркин фикрлай олиши ҳох сиёсий, ҳох ижтимоий, ақлоқий-маънавий диний соқада узининг () назарига эга, дадил қўкур, илмий, ҳар томонлама мушўқадалай оладиган шахсни тарбияламоғи лозим. Бунинг учун эса уқитувчининг тарбиячи сифатидаги шахсий ҳусусиятлари муҳим ҳисобланади.

«Факатгина Шахс бошка бир шахсга уз таъсирини утказа олади. Уни шахс сифатида ривожлантира олади унинг характериини уз характер хислатларидаги ибрат асосида барпо эта олади».

V. Укувчи шахсига ва укувчилар жамоасига педагогик таъсир утказишнинг 2 тури мавжуд.

1. тугридан-тугри; -бавосита

2. косвенное-бевосита

1. Талаблар ёки таклифлар тугридан-тугри баён этилади. Ушбу мурожат этиш усули у да тактикали эмас. Чунки очик ва тугридан-тугри куйилган талаб укувчи ва укутувчи уртасида _____ га сабаб булади, бундай тактика узини окламайди, зиддиятни вужудга келтиради. Укутувчи-укувчи уртасидаги узаро муносабатларни жиддий бузилишига сабаб булади.

7. МАВЗУ: Педагогик жамоада узаро

муносабатларни ижтимоий психологик муаммолари.

МАВЗУНИНГ МАКСАДИ: педагогик жамоада узаро муносабатларни ижтимоий психологик муаммоларини урганиш.

МЕТОДИК ТАЪМИНОТ: Кургазмали куроллар, саволномалар туплами.

АДАБИЁТЛАР:

1. Петровский А.В. «Социальная психология».
2. Андреева «Социальная психология».

3. Бугев Л.П. «Социальная среда и сознание». Я-и, М 67.46-556.
4. Каримов В. «Ижтимой психология асослари». Т. 1994 «Укитувчи».
5. Каримова В. «Ижтимой психология ва ижтимой амалиёт».

РЕЖА:

1. Педагогик жамоадаги узаро муносабатлар. Типлари.
2. Укув тарбия самарадорлигини оширишда педагогларнинг узаро таъсирлари.
3. Педагогик жамоага бошчилик килиш ва бошқариш.
4. Педагогик жамоадаги ижтимой психологик мухит.
5. Хулоса.
6. Мавзунинг баёни.

Кириш.

Охирги йилларда инсон омилига эътиборнинг ортиб бориши муносабати билан бошқариш психологияси масалаларига ҳам кизикиш кучайди. Шу аснода психологиянинг махсус булими – бошқариш психологияси пайдо булди. Бошқариш психологияси психологиянинг шундай тармоғики, у бошқарув фаолияти билан боглик булган муаммоларни, шахс ва шахслар гуруҳи томонида бошка гуруҳлар фаолиятининг самарали ташкил этиш ва биргаликда фаолиятининг амалга оширишнинг психологик механизмларини урганади.

Таълим-тарбия жараёнини самарали амалга оширишда, ташкил этишда укувчи-укитувчи, укитувчи- укувчи, укувчи- укувчи узаро муносабатларини тугри ташкил этиш керак. Бу узаро муносабатларни барча жихатларини камраб олиш лозим. Укитувчилар жамоасидаги узаро муносабатларнинг характери укувчилари билан кечадиган узаро муносабатлар характерини белгилаб беради.

Педагогик жамоанинг узига хос хусусиятлари:

1. Таълим-тарбия жараёнинг умумийлиги бир бутунлигини таъминлайди. Маълумки, касаба уюшмаси, укув булими, ходимлар булими, маънавият, камолат ёшлар жамгармаси, хотин-кизлар уюшмаси ва хоказолар. Жамоа укувчи талаба шахсини хар томонлама замон талаблари асосида тарбиялашни назарда тутади.
2. Предмет укитувчилар уз фаолиятлари билан чегараланиб умуй жамоани фаолиятдан жавобгарлигидан четда қолиши мумкин.
3. Таълим-тарбия самарадорлиги фанларни узлаштирилиши барча укитувчиларни фаолият самарадорлигига боглик.
4. Таълим тарбия жараёнини сифат ва самарадорлиги укитувчилар жамоасидаги ишни ташкил этилишида боглик булиб қолмоқда.

Укитувчилар жамоасининг ижтимоий психологик хусусиятлари-энг муҳим ва зарурий омили жамоанинг уюшқоклигидир. Ижтимоий психологик муҳит укитувчининг фаолияти самарадорлигини у меҳнат қилаётган у меҳнат қилаётган жамоанинг ижтимоий психологик муҳити, шарт-шароитларига боглик. Ижтимоий психологик муҳит-бу маълум бир гуруҳдан шахсини хар томонлама қамол топишида, биргаликдаги фаолиятини самарали амалга ошириш учун қулай шарт-шароитларни мавжудлиги ёки мавжуд эмаслигини билдиради.

Маълумки, ривожланганлик даражасига қура одамлар гуруҳи жамоаларга, аралаш гуруҳларга, ижтимоий йуналишдаги уюшмаларга булинади. Шу уринда педагогик жамоа-бу юксак даражада ривожланган шартли. Фаолият доираси бир хил булган, таълим тарбия

ишларини амалга оширадиган кишилар гуруҳи ҳисобланади. Педагогик жамоада ҳам бошқа кишилар уюшмаси сингари ижтимоий муносабатларнинг юзага келиши узаро ахборот айирбошлаш, биргаликда меҳнат қилиш, узаро ҳурмат, ишонч, иззат-икром, ҳамжихатлик ва ҳурфикрлилик каби ҳодисаларнинг ҳукмрон бўлиши асосий урин қасб этади. Педагогларнинг укув тарбия ишларини амалга оширишда узаро таъсирлари унинг самарадорлигини оширишга туртки бўлади.

Педагог жамоани тадбик этишда қуйидаги концепсияларга асосан эътибор бериш лозим.

- «укувчи-укувчи», «укитувчи-укувчи», «педагог-педагог», «педагог-рахбар», «рахбар-укувчи» уртасидаги муносабатлар.
- болалар гуруҳи, болалар мулоқоти.
- болалар гуруҳидаги сардорлар.
- педагоглар ва укувчилар жамоасининг ижтимоий муносабатларга таъсири.
- жамият таракқиётидаги педагогик жамоанинг роли даражасининг таҳлили.

Укув тарбия ишларини амалга оширишда педагогларнинг бир-бирларига таъсири муҳим аҳамият қасб этади. Чунки уқитувчиларнинг бу борада тажриба алмашишлари коммуникация орқали укувчилар фаолиятини бошқариш юзасидан фикр алмашишлари мақсадга мувофиқдир. Педагогларнинг фаолиятини амалга оширишда бир-бирлари билан фикр алмашишлари, тажриба алмашишлари мулоқатга киришувлари бевосита юз беради. Моҳият жиҳатидан бу жараён шахслараро муносабатларни уз ичига олади.

А.В.Петровскийнинг фикрича: «укувчилар ҳам укув-тарбия ишларида қатнашар экан, улар бу жараённинг объекти ҳисобланади. Улар қанчалик қомилликка қараб интилишлари, уқитувчилар томонидан бериладиган маълумотларни қанчалик қабул қилишлари ёки қилмасликлари ҳам нафакат укувчиларнинг индивидуал-психологик хусусиятларига балки, педагогларнинг фаолият даражасига ҳам бевосита боғлиқдир».

Педагогик жамоанинг расман, шартли равишда тайинлаб қуйилган раҳбар бошқаради. Раҳбар бу муҳитда таркиб топган, шахслараро муносабатлардан огоҳ бўлган ҳолда узаро бир-бирини тулдирувчи ушбу гуруҳларни ягона йуналишда мулжал олдира билиши қерак. Педагоглар жамоасининг руҳий муҳити аввало унинг аъзолари қайфиятида намоён бўлади ва юқорида қурсатиб утилганидек уларнинг ишчанлиги, руҳий ва жисмоний ҳолатини белгилайди. Уқитувчиларнинг қайфияти ҳар доим мазкур мактабга раҳбарлиқнинг хусусиятлари билан белгиланади. Мактаб раҳбарларининг уқитувчилар жамоаси эмоционал муҳитини бошқаришдаги имкониятлари жуда қаттадир. Р.Х.Шакуров қуп йиллик тадқиқотлари натижасида ана шундай ҳулосага қелди. Директорнинг энг муҳим ижтимоий руҳий вазифаларидан бири-уқитувчилар жамоасини уюштиришдир. Шаҳсга жамоа орқали таъсир қурсата билиш директор иш услубининг «узаги» бўлиб, бу услубни одамлар билан муомала қила олиш билан боғлиқ фазилатлар: «қуйи»дан қилинган танқидга тоқатли бўлиш, одамлар билан маслаҳатлар олиш қуниқмаси ва нарсалар ташкил этади. Агар раҳбарда алоқа боғлай олиш қуниқмаси йук бўлса, ёки қам бўлса бундай ҳолда у қул остидагиларининг «фаоллигига» маъмурий қоралар билан эришишга ҳаракат қилади. Бундай раҳбарнинг асосий қуроли, талабчанлик, қук-қуписа, қазолаш, қурқув туйғусига таянишдир.

Маъмурий таъйик-раҳбар билан жамоа уртасида ҳайрихоҳлик ва узаро ҳурмат етишмаслигининг муқаррар оқибатидир. Ҳар қандай раҳбарда интелект-ақл-зақоватнинг маълум нормаси бўлиши қерак. Бу норма яхши раҳбар учун уртадан юқори бўлмаган мақсадга мувофиқдир. Раҳбарнинг муқтақил фикрлилик, топқирлик, ташаббусқорлик сифатлари. Чунки айрим ҳолларда ҳато қилса ҳам, раҳбар оригинал фикрлар айтиб, йул-йуриқлар қурсата олиши ҳар бир айтилган фикр, қилинган ишга муқтақил баҳо бера олиши қарур.

Чунки мустакиллик шахс киёфасини белгиловчи мухим психологик хусусиятдир. Хар бир рахбар учун универсал, керак булган хислатлардан яна бир том маънода «зиёли» булиш ёки бошкача килиб айтганда маданиятли булишдир. Бошлик узидаги маданиятни муомалада, одамлар билан буладиган кундалик мулокатларда намоён этмоги лозим. Жамоа фаолиятини ва уз фаолиятини режалаштириш қобилияти рахбар учун мухим булган талаблардан биридир. Чунки режалаштириш асосида уз-узини бошқара олиш ва бошқаларни ташки фаолиятини мақсадга мувофиқ тарзда бошқара олишни таъминловчи мухим психологик хусусиятлар ётади. Бошликдан реал шароитларда одамлар гуруҳини аниқ мақсад асосида фаолиятга йўллаш, уларга бош булиш турли тадбирларни амалга ошириш, обрўга эга булиш хар бир қилинган иш учун жавобгарликни уз бўйнига олиш каби қўллаб қўлловчи сифатларнинг муҳим бўлишини талаб қилади.

Бошқариш услублари:

1. Демократик услуб. Бундай бошқариш услуби, рахбар уз ходимларига мустакиллик, эрқ бериш тарафдори. Рахбар томонидан бериладиган буйруқ топшириқлар, асосан тақлиф маъносида берилади. Нутқи оддий, доимо осойишта, соқин, дустана муносабат сезилиб туради. Доимо жамоа фикри билан иш қўради. Шунинг учун рахбарнинг бундай бошқариш усули, унинг фазовий ижтимоий ҳолати «жамоа ичида».
2. Либерал (лоқайд) услуб. Бунда рахбарнинг қайфияти, ишига муносабатини, ишдан мамнун ёки мамнун эмаслигини билиш қийин. Унда тақиклаш, пўписа бўлмайди, унинг урнига қўпинча ишнинг охириги оқибати билан танишиш билан чекланади ҳолос. Жамоада ҳамқўрлик йўқ. Рахбар норасмий лидерлар ёки узига яқин кишилар орқали ишни ҳал қилишга эришишни маъқул қўради. Ходимлар билан мулоқатда ҳўшмуоммала, одоб, ахлоқ нормаларини бўзмасликка ҳаракат қилади. Унинг фазовий – психологик ҳолати, «гуруҳ ташқарисида».
3. Авторитар бошқариш услуби. Бундай бошқариш услубида рахбар сузсиз итўат қилишни талаб ётади. Яққа узи тайзик утқазиб ҳаракат қилишни афзал қўради. Рўхий тарқоқлик шароитида рахбар итўатсизларга таъсир қўрсатишнинг тобора қаттиқ қўраларини қидиришга мажбур бўлади ва шу тариқа жамоа аъзоларини оддий ижрочилар рўлига йўналтиради, бу эса уз навбатида уларни мақтаб ҳаётига бефарқ қилиб қўяди, уларни пассив дарс берувчиларга айлантиради.

Педагогик жамоанинг рўхий муҳити унда ижодий вазиятнинг бор ёки йўқлигига ҳам боғлиқ бўлади. Р.Х.Шақуров тадқиқотининг қўрсатишича, ижодий вазият ҳам рахбарлик усули билан белгиланади. Уқитувчининг ижодий усиши унинг негизини шахснинг узини узи тақомиллаштиришга асосланган энг самарали иш усулларини излаш ташкил этгандангина бугунги кўн талабларига мос бўлиши мўмкин.

Таянч тушўнчалар: педагог, демократик усул, либерал усул, авторитар усул, рўхий муҳит, бошқариш.

Назорат саволлари:

1. Педагогик жамоа ва унинг хусусиятлари?
2. Педагогик жамоани бошқариш ва унинг услублари?
3. Педагогик жамоада психологик муҳит ҳақида?

Хулоса.

Жамоа аъзолари билан самарали ишлаш учун бошлик уларнинг психологиясини, хар бир аъзо психологиясини ва гуруҳ психологиясини яхши билиши зарур, чунки «узгалар психологиясини билиш лар устидан ҳўқмронликнинг яғона йўлидир», - деб ёзишган эди инглиз олимлари. Ижтимоий психологиясининг бу борада ҳам яхши воситаси-ижтимоий психологик тренинг услуби борки, унинг ёрдамида одамлар билан

ишловчилар жамоани бошқаришнинг турли усулларига муваффақиятли тарзда тайёрланмоқдалар.

8-МАВЗУ: Ижтимоий психологияда таълим-тарбия жараёнининг амалий муаммолари.

МАВЗУНИНГ МАКСАДИ: Хозирги замон ижтимоий психология фанидан таълим-тарбия жараёнининг амалий муаммоларини урганиш.

МЕТОДИК ТАЪМИНОТ: Кургазмали куроллар, саволномалар туплами.

АДАБИЁТЛАР:

1. Петровский А.В. «Социальная психология».
2. Андреева. «Социальная психология».
3. Буге Л.П. «Социальная среда и сознание». Я-и, М-67. 46-55 б.
4. Каримов В. «Ижтимоий психология асослари». Т.,1994 «Укитувчи».
5. Каримова В. «Ижтимоий психология ва ижтимоий амалиёт».
6. «Ахлоқ одобга оид хадис намуналари». Т., «Фан»,1990. 172 б.
7. «Популярная психология для родителей». Под.ред. А.А.Бодалева. М., «Педагогика», 1988. 256 б.

РЕЖА:

1. Ижтимоий психологияда амалий тадқиқотларни узига хос хусусиятлари.
2. Таълим ва тарбия жараёнида ижтимоий психологик хизматини ташкил қилиш.
3. Жамият қонуниятларига зид ҳуқуқли тарбияси оғир бола билан ишлаш уларнинг психокоррекцияси.
4. Таълим-тарбия жараёнидаги ижтимоий психологик муаммолар.
5. Ҳулоса.
6. Мавзунинг баёни.

Қириш.

Муствақил республикамизда охириги йилларда сиёсий, иқтисодий ва маънавий узғаришлар ижтимоий психология фанининг ҳаётимидаги аҳамиятини ва салмоғини оширди. Янги, прогрессив анъаналар, демократик муносабатлар тизимида халқ ва миллат онгида асрлар давомида сакланиб келаётган эски, лекин халқ маънавиятини поклантириш ва уни юксакларга қутаришга имкон берувчи миллий қадриятларимиз тикланмоқда. Бу улугвор узғаришларнинг ҳар бир шахс онгида ва унинг ижтимоий тасаввурларида акс этишини урганиш, бу жараёнининг психологик механизмларини очиш билан шугулланувчи фаннинг ривожланиши шубҳасиздир.

1. Уз билимлари, қуниқма, малакаларини доимий равишда ривожланиб бориш пед.фаолиятнинг ҳосили ташкил этади. Таълим тарбия жараёнида бошқаларни тажрибаларини узлаштириши, таҳлил қила олиши муҳим ҳисобланади. Шундагина

- педагог укув материални чукур, ҳар томонлама кенг узлаштириб олиши, уни укувчиларга эркин, ишонарли, самарали килиб етказиб бера олиши мумкин;
2. Укутувчи уз фаолиятини таълим тарбия жараёнини режасини тугри белгилай олиши ва уни натижаларини олдиндан таҳлил кила олиши, кура белгилашига;
 3. Ташкилотчиси-бошқарувчи сифатида самарали йулдан бора билиши лозим;
 4. Укувчилар, укутувчилар, мактаб жамоаси, ота-оналар билан узаро муносабатларни яхши йулга куйиш учун унинг моҳиятини ташкил этади. Коммуникатив компонент ҳамиша тадқиқотчилик, конструктив, бошқарувчилик компонентлари билан узвий боғлиқ.

Таълим тарбия жараёнини самарадорлигини оширишда ижтимоий психологик амалий тадқиқотлар утказиш муҳим. Чунки, илмий анализлар ва тест асосида урганиб чиқилган тадқиқот натижаларига асосланмай туриб болаларни индивидуал-психологик хусусиятларни, қобилиятларни устириш билан боғлиқ аниқ курсатмалар ишлаб чиқиш, ҳулосага келиш мумкин эмас. Юқоридагиларга асосланган ҳолдагина аниқ курсатмалар ишлаб чиқилади. Болаларни айна чоғдаги ёш хусусиятларини, жинсини, индивидуал-психологик хусусиятларини ҳисобга олиш, ҳиссий-эмоционал жихатдан ташкил этиш. Уни ички, рухий қарама-қаршиликларни аниқлаш, оилада, уртоқлари даврасида, мактабда, уқишда унинг узи билан референт шахсни ёки гуруҳни аниқлаш. Бундай референт гуруҳ ва шахсни ижобий, салбий таъсирини аниқлаш. Бундай бола учун психолог референт шахс сифатида таъсир этиш муаммоси.

Бошқарув усулини таълим-тарбия жараёнида тугри йулга куйиш.

1. Авторитор.
2. Демократик.
3. Лоберал.
4. Дилотик.

Мустақил республикамизда охириги йиллардаги сиёсий-иқтисодий ва маънавий узғаришлар ижтимоий психология фанининг ҳаётимиздаги аҳамиятини ва салмогини оширди. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг курсатмаларига асосан ёшларнинг лаёқатларини илк ёшдан аниқлаш, улар иқтидорини ҳар тарафлама устириш вазифалари укувчига индивидуал ёндашувнинг зарурлиги, уқинининг дифференциал бўлишини талаб қилмоқда. Амалий психологнинг бу борадаги асосий вазифаси шуки, ижтимоий психологиянинг фаол методларидан ҳолда ёшларни оилавий муносабатларга тайёрлаш, оилаларда шахслараро мосликни шакллантириш оилавий зиддиятлар ечимини топишда одамларга ёрдам бериш, турли тренинглар утказиш ва уларнинг самараси орқали инсонларда ишонч ҳиссини тарқиб топтириш.

Жамиятимизда ёшлар тарбияси маънавий-маърифий ишларнинг долзарблигидан қелиб чиқадиган тадқиқий ижтимоий психологик йуналиш-бу мактабда курсатиладиган ижтимоий психологик хизматдир. Маълумки, шахснинг ижтимоийлашуви асосан мактаб йилларига тугри келади. Шунинг учун мактаб олдига қуйилган асосий вазифаларидан бири боланинг қамолати учун барча шароитларни яратиш, унинг индивидуал ва психологик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда таълим ва тарбиянинг энг мақул шакллари жорий этишдир. Лекин ҳозирги шароитда мактаб олдига қўлаб муоммолар ҳал қилинмаган масалалар мавжудки, уларнинг барчаси мактабга ҳар тарафлама ёрдамни тақоза этади. Тестлар воситасида билимларни текшириш, олий укув юртларига ва таълимнинг барча тармоқларига тест синовлари орқали қабулнинг амалга оширилиши психологик хизмат заруриятини вужудга келтирмоқда.

Психологик хизмат-бу инсонга қийин бўлган вазиятда ёрдам қурсатиш, бу одатдан ташқари шароитга қуниқишда ёрдам беришдир.

Психология хизмати-бу шахснинг муваффақиятли уқиши, касб танлаши, ривожланиши, ҳаёт йулини танлаши учун уз йулини танлаши учун уз билимини англаб етиш ва қўлланилишида ёрдам қурсатишдир. Психологик хизмат қалтиз ёш даврида бўлган қишиларга айниқса зарурдир. Булар-мактабга қириш, бошланғич мактабни

тамомлаш, усмирлик даври, мактабни тамомлаш ва ҳаёт йулини танлаш давридир. Маълумки, психология хизмати ёки унинг тимсоллари асримизнинг бошларида АКШда вужудга келган. «Гайдентс» (психология хизмати) деган махсус булимлар АКШнинг таълим вазирлигида ҳам, шунингдек ҳар бир штатда ҳам бор. Улар мактаб округларига хизмат курсатиш фаолиятини мувофиқлаштириб турадилар ва келиб чикадиган барча масалалар юзасидан маслаҳатлар берадилар.

Ижтимоий психология давр талабларидан келиб чиққан ҳолда қуйидаги вазифаларни қояди:

А) Ёшлар тарбиясида ижтимоий психологик муаммоларни англаш.

Б) Уларни илмий жихатдан таҳлил қилиш ва тадбиқий ҳулосалар чиқариш.

В) Мавжуд зиддиятларнинг олдини олиш йулларини қидириш. Йул-йуриқлар тавсия қилиш қабилар.

1. Мактабда ташкил этилган психологик хизматнинг самарали йулларини қидириш, шарт-шароитлар ва муҳитини ҳар томонлама тулиқ урганиб чиқишни ҳар бир укувчининг ёш хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда индивидуал ва гуруҳий ишлаш услубларини аниқлаш лозим.
2. Мактаб психологи укувчилар орасида учраб турадиган психик ривожланишдан кечикиш ҳолларини тулиқ урганиши. Уларни келтириб чиқарувчи омиллар ва ижтимоий психологик шарт-шароитларни таҳлил қилиши лозим.
3. Мактаб психологи турли ёшдаги укувчиларнинг қобилиятлари, йуналиши лаёқатлари ва касбий қизиқишларига доир аниқ илмий таҳлиллар, тест натижалари асосида тузилган маълумотлар банкига эга бўлиши керак. Бу маълумотларга асосланиб, психолог уларга алоҳида-алоҳида ёндашиш, айримларга қушимча дарслар ташкил этиш, мактаб, оила ва жамоатчилик ҳамкорлигида қобилиятларни устириш билан боғлиқ аниқ курсатмалар ишлаб чиқиши лозим.
4. Мактаб психологи синфлардаги руҳий ҳолатларни узаро муносабатлар билан боғлиқ бўлган психологик муҳитни аниқлаши, расмий ва норасмий лидерлар уртасидаги муносабатни чуқур урганиш лозим.
5. Мактаб психологи турли мажоралар, зиддиятлар, тартиббузарликларнинг олдини олиш, уларнинг психологик илдизини урганиш чора тадбирлари бўйича консультациялар ташкил этиши шарт.

Юқоридаги вазифалардан келиб чиққан ҳолда мактаб психологи уз фаолиятининг асосий йуналишларини белгилаши мумкин. Улар диогностик ва тузатиш ишларини психопрофилактик ишлар психологик консултасиялар, укувчилар, ота-оналар ва укувчиларнинг психологик саводхонлигини кутариш психологик методларни аниқлаш, шароитларга мослаштириш, улардан самарали фойдаланиш, тупланган илмий маълумотларни изчил тарзда таҳлил қилиб бориш, тестлар тузиш, уларнинг сезгирлигини илмий асослаш ва ҳар бир укувчи қобилиятини укувчилар билимдонлигини тестлар ёрдамида мунтазам текшириш илмий ҳулосалар ва курсатмалар тайёрлаш қабилардан иборат. Бугунги кунда олий укув юртларини ислох қилиш зарур экан, укув режалари ва дастурларини замонавий талабларга мувофиқлаштириш билан бир қаторда ҳар бир талаба билан профессор-укитувчилар уртасидаги узаро муносабатлар тамойилларини тубдан узгартириш муаммоси борлигини ҳис этиш зарур.

Ёшларимиз мустақил фикрловчи фаол, шижоатли, узига ишонувчан, билимдон, демократик муносабатларнинг субъекти қилиб тарбиялашни амалга ошириш учун сузсиз ижтимоий психология ва унинг метотлари муҳим рол уйнайди. У тарбия жараёнини соф ижтимоий муносабатларнинг махсули деб қарайди. Янгича фикрлаш ва тафаккурнинг муҳим шарти сифатида демократик муносабатларга асосланган муоммала жараёнини таҳлил қилади. Унинг асосида таълим берувчи билан таълим олувчи уртасидаги янгича «субъект-субъект» шаклидаги муоммала устивор бўлиши керак. Бу муносабатларнинг асл моҳияти шундаки асосий вазифа профессор-укитувчиларнинг уқитишини эмас, балки уни уқишга ургатиш орқали таълим-тарбия жараёнининг фаол субъектига айлантиришдир.

Бошкacha килиб айтганда, янгича муносабатлар таълим-тарбия жараёнида иштирок этувчи шахсларнинг муносабати узаро хурмат, ҳамкорлик ва бир-бирини тушуниш шартига бўйсинган бўлишини такозо этади. Шундай килиб агар биз уқитувчиларни эскича стереотиплардан, яъни узининг мутлок билимдонлиги талабанинг вазифаси эса факат уни танкидсиз қабул қилиши, тинглаш ва такрорлаш эканлиги билан боғлиқ турган қарашлардан холи қила олсак илм олувчини эса эркин фикр юритиш ва уз фикр мулохазасини баён этишга ургата олсак шахс психологияси ва муносабатларида янгича ҳолат юзага келади, шунда шахс узини:

А) эркин ҳис қилади.

Б) уз имконияти ва иқтидори ҳақида тугри тасаввурга эга бўлади.

В) тафаккурнинг алтернатив, муқобил бўлишини тулик англайди.

Г) ҳар бир шахснинг ички «мен» дастури муқаммаллашиб боради.

Д) уз фикр ва қарашларининг, ҳулқ-атворнинг асл сабабларини англаш, индивидуал эҳтиёжлар табиатини тушуниш имконияти тугилади.

Инсон умрининг усмирлик босқичида, бизнингча асосан иккита ҳатарли жихати пайдо бўлади. Унинг биттаси қатталарга таҳлид қилиш, иккинчиси усмирнинг оилада ва мактабда назоратдан четда қолиши. Шу икки жихат қатта ёшдаги одамлар эътиборидан ташқари уз оқимида мақсадга номувофик тарзда кечадиган бўлса, оқибат «тарбияси қийин» деб аталувчи усмирлар пайдо бўлишига олиб келади. Тарбияси қийин болаларни тарбиялашда қуйидагиларга эътибор қилиш мақсадга мувофикдир.

Энг аввало уқувчиларнинг буш вақтини тугри ташкил этиш, уларнинг беъмани «қунгил очиш» ва маданий ҳордиқ чиқаришга қуча қуйда мақсадсиз юришга йул қуймаслик учун мактаб, оила ва жамоатчилик ҳамкорлигини мустанкамлаш, уларни иложи борича мактабдан ташқари муассасаларга жалб этиш қораларини топиш жоиз.

Уларни ҳулқи ва узлаштиришни объектив баҳолаш, ёш ҳусусияти, интеллектуал имкониятларини ҳисобга олиш, дарсларни юқори савияда қизикарли олиб бориш, оилада қулай шароит яратиш орқали шахслараро оқилона муносабатни вужудга келтириш лозим. Ҳар бир усмир уқувчига индивидуал муносабатда бўлиш, жамоада тарбияси қийин болаларга муносабатни яхшилаш ва тугри йулга қуйиш зарур.

Тарбияси қийин болаларни гуруҳларга ажратиш мақсадида индивидуал суҳбатлашиш, уларни савол варақасини тулдиришга ургатиш, уларни узлуксиз равишда қузатиб бориш, ёзган баён ёқи иншоларини таҳлил қилиш, шахсий ҳужжатларни урганиш ва қайд қилиб бориш, уларни қайта тарбиялаш учун муҳим имкониятлар.

Адабиётлар:

1. Қаримова В.М. «Ижтимоий психология асослари». Т., 1994 «Уқитувчи».
2. Қаримова В.М. «Ижтимоий психология ва ижтимоий амалиёт».
3. Андреева.Г.М. «Социальная психология». М., 1988.
4. Петровский А.В. «Социальная психология».
5. Бугеев Л.П. «Социальная среда и сознание». Я-и, М-67. 46-55 б.

6. Шихерев П.Н. «Современная социальная психология». США-М, 1979.
7. «Социальная психология: история, теория эмпирические исследование». Под.ред. Е.С.Кузымина., В.Е.Семенова. Л., ЛГУ, 1979.
8. «Ахлоқ одобга оид хадис намуналари». Т., «Фан»,1990. 172 б.
9. «Популярная психология для родителей». Под.ред. А.А.Бодалева. М., «Педагогика», 1988. 256 б.
10. Тулаганова Г. Тарбияси кийин болалалар психологияси. (Монаграфия). 2005 й.
- Сарибаева У.С. «Ижтимоий психология». Услубий кулланма. А.-2004

М У Н Д А Р И Ж А

1. Ижтимоий психологиянинг тарихи хозирги даврда тутган урни, предмети вазифалари.....4
2. Хозирги замон ижтимоий психологиясининг методологик муаммолари ва методлари.....8
3. Кичик гурухлар психологияси.....12
4. Оилада узаро ижтимоий муносабатларнинг психологик муаммолари.....18
5. Шахслараро муносабатлар тизимида шахсни ривожланиш муаммоси.....22
6. Шахслараро муносабатлар тизимида «Укитувчи-укувчи, укувчи-укувчи» муносабатлари.....26

7. Педагогик жамоада узаро муносабатларни иж-й психологик муаммолари.....31
8. Иж-й психологияда таълим ва тарбия муаммолар 34
9. Адабиётлар 38